

Balvan revolucija - početak srpske pobune u Hrvatskoj

Vrkić, Krešimir

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:415930>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Sveučilišni diplomski dvopredmetni studij hrvatski jezik i književnost i povijest

Krešimir Vrkić

Balvan revolucija – početak srpske pobune u Hrvatskoj

Diplomski rad

izv. prof. dr. sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2022.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Odsjek za povijest

Sveučilišni diplomski dvopredmetni studij hrvatski jezik i književnost, nastavnički smjer, i povijest, nastavnički smjer

Krešimir Vrkić

Balvan revolucija – početak srpske pobune u Hrvatskoj

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

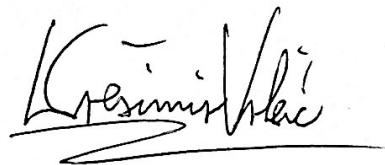
izv. prof. dr. sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Orahovici, 11. rujna 2022.

A handwritten signature in black ink, reading 'Krešimir Vrkić'. The signature is written in a cursive style with a prominent horizontal line at the bottom.

Krešimir Vrkić (JMBAG: 0122223349)

Sažetak

Još od vremena prve zajedničke države južnoslavenskih naroda, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosi tih naroda, ali i pripadnika drugih etničkih skupina unutar te države bili su zbog različitih povijesnih okolnosti izrazito složeni. Nakon uspostave komunističke vlasti po završetku Drugog svjetskog rata, suživot jugoslavenskih naroda funkcionirao je pod parolom „bratstva i jedinstva“, a država je prividno postajala prosperitetnija, maksimalno profitirajući od balansiranja između Istoka i Zapada. Nakon smrti jugoslavenskog diktatora Josipa Broza Tita, koji je u zenitu napetosti izazvane donošenjem kontroverznog Ustava iz 1974. svojom mirnom rukom i dalje držao stanje u državi pod kontrolom, u zemlji je nastala neizvjesnost. Neizvjesnost je prerasla u sveopću krizu, koja je zatim dala vjetar u leđa razvoju nacionalizama brojnih jugoslavenskih naroda. Među tim su se nacionalizmima izdvajali srpski i hrvatski nacionalizmi, u okviru kojih su nastale okolnosti koje su dovele do ukidanja „bratstva i jedinstva“, a potom i do brutalnih međusobnih obračuna Hrvata i Srba. Kako su ti nacionalizmi plodno tlo pronašli i u masmedijima, nije dugo trebalo da se evociraju strahovi zbog iskustava iz vremena Kraljevine Jugoslavije, a potom i iz Nezavisne Države Hrvatske. Pobjedom Tuđmanove Hrvatske demokratske zajednice na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj napetost je u državi samo dodatno pogoršana, a brojni su lokalni Srbi otkazali poslušnost novoj hrvatskoj vlasti i počeli se organizirati u vlastite zajednice. Cilj pobunjenih hrvatskih Srba bio je odcjepljenje od nove hrvatske države i ostanak u jugoslavenskoj zajednici na čelu s njihovom matičnom zemljom, Srbijom, što je u Hrvatskoj shvaćeno kao doprinos velikosrpskim tendencijama. Nakon što su hrvatske vlasti pokušale smiriti napetosti i uspostaviti red u pobunjenim područjima, pobunjeni Srbi se organiziraju i blokiraju prometnice kamenjem, vozilima i drvećem, zbog čega se početak pobune hrvatskih Srba i naziva „Balvan revolucija“. Kako su pobunjeni Srbi u svojim nastojanjima mogli računati na podršku JNA, a napetosti nisu smirene, u Hrvatskoj je 1991. započeo rat između Hrvata i pobunjenih Srba.

KLJUČNE RIJEČI: srpska pobuna, Jugoslavija, nacionalizam, Balvan revolucija, Rat u Hrvatskoj

SADRŽAJ

1. Uvod	4
2. Titova smrt – prijelomna točka u povijesti SFRJ	5
2.1. Demonstracije na Kosovu	6
2.2. Memorandum SANU	7
3. Novo lice Jugoslavije - Slobodan Milošević	11
3.1. Uspon Srpske pravoslavne crkve i reinkarnacija kosovskog mita	12
3.2. „Mitinzi istine“, „mitinzi solidarnosti“ i „antibirokratska revolucija“	14
3.3. Vrhunac srpskog nacionalizma i početak raspada SFRJ	15
3.4. Raspad SKJ i prvi višestranački izbori u Jugoslaviji	17
3.5. Položaj Srba u socijalističkoj Hrvatskoj	18
3.6. „Događanja naroda“ u Kninu 1989.	20
3.7. Buđenje hrvatskog nacionalizma	24
4. Balvan revolucija – početak srpske pobune u Hrvatskoj	27
4.1. Jačanje naboja i širenje histerije.....	27
4.1.1. Pobuna kninskih „milicionera“	32
4.2. Naoružavanje i organiziranje pobunjenika.....	34
4.3. Blokiranje prometnica i početak otvorene pobune.....	36
4.3.1. Incident u Pakracu.....	38
4.4. Priklanjanje JNA velikosrpskoj opciji	40
4.4.1. Kratki rat u Sloveniji.....	43
4.5. Odnos međunarodne zajednice prema „jugoslavenskom problemu“	44
5. Od pobune do rata	47
5.1. Ratni zločini i mirovne inicijative.....	57
5.1.1. Krhko primirje u režiji UN-a	61
6. Zaključak	63
7. Popis literature	65
8. Popis priloga	67

1. Uvod

Osamdesete godine bile su uistinu sudbonosne za Jugoslaviju i njezino stanovništvo. Započele su smrću Josipa Broza Tita, osobe koja je desetljećima uspijevala držati pod kontrolom duhove prošlosti južnoslavenskih etničkih zajednica. Jugoslavija je ostala obezglavljena, na čelu s kolektivnim Predsjedništvom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i tonula je sve dublje u sveopću krizu. Pored rasta inflacije i vanjskog duga, u zemlji je sve više raslo i nezadovoljstvo stanovništva, kao i pojedinih republičkih čelnika stanjem u državi. Bez snažnog arbitra, kakav je bio Tito za svoga života u sličnim kriznim situacijama, za mirno rješavanje napetosti u zemlji, najblaže rečeno, nije postojala realna mogućnost. Porast i dodatno potpirivanje napetosti u hrvatskim krajevima s većinski srpskim stanovništvom kulminira pobunom srpskog stanovništva u Hrvatskoj, čija je početna faza upravo i tema ovog diplomskog rada. Različita su stajališta u povijesnoj literaturi kada je srpska pobuna u Hrvatskoj zapravo započela, no u ovom će se radu formalnim početkom srpske pobune označiti osnivanje Srpskog nacionalnog vijeća u Srbu 27. srpnja 1990., a prijelaz iz pobune u rat označen je 8. kolovoza 1991. godine „Zaključkom o agresiji na Republiku Hrvatsku“. Dakle, središnji dio ovoga rada obrađuje 377 dana srpske pobune, od 27. srpnja 1990. do 8. kolovoza 1991. godine. U takvim osjetljivim temama vrlo je lako skrenuti u subjektivnost budući da smo okruženi ljudima koji su iz prve ruke svjedočili vremenu i događajima opisanim u ovom diplomskom radu. Većina tih osoba, potaknuta različitim iskustvima, ima i različite dojmove i osjećaje vezane uz to vrijeme. Pisanju rada iz tog sam razloga pristupio s dodatnom dozom opreza i maksimalno objektivno, koristeći i nekoliko izvora stranih autora s nadom da su isti svojoj historiografskoj djelatnosti pristupili jednako objektivno i profesionalno. Ciljevi ovog diplomskog rada jesu predstaviti tijek, uzroke i posljedice pobune Srba u Hrvatskoj početkom 1990-ih godina te objasniti društvene, političke i gospodarske promjene uzrokovane samom pobunom. Ti će se ciljevi nastojati ostvariti uz pomoć literature domaćih i stranih priznatih autora, uz arhivske izvore te uz relevantne internetske izvore.

2. Titova smrt – prijelomna točka u povijesti SFRJ

Josip Broz Tito na trenutke je uživao gotovo božanski status u zemlji, ali ni on, rođen 1892., nije mogao pobjeći procesu starenja. Unatoč tomu, u prilično represivnom jugoslavenskom društvu nije se smjela dovoditi u pitanje Titova egzistencija niti što će s državom biti nakon njega. On je bio „alfa i omega“ socijalističke Jugoslavije, Ustavom iz 1974. proglašen je predsjednikom SFRJ „bez ograničenja trajanja mandata“.¹ Tijekom tri i pol desetljeća svoje vladavine Tito je svojim autoritetom i karizmom skoro pa samostalno usmjeravao politički i gospodarski razvoj Jugoslavije, držeći pod kontrolom sve etničke i druge različitosti koje su se često znale pokazati kao prijeporne točke jugoslavenskog društvenog uređenja.² Ipak, pitanje o sudbini Jugoslavije nakon Tita zasigurno je postojalo. Jedan od problema predstavljala je činjenica da su sve jake osobe i idoli jugoslavenske komunističke partije bili ili mrtvi ili, kao i Tito, prestari. Osim toga, Tito je u čistkama 1970-ih uklonio s položaja mnoge sposobne mlade komunističke dužnosnike, koji su nakon toga postali još odaniji svojim matičnim republikama i njihovim interesima.³

Komunistička platforma jugoslavenskih međunacionalnih i međurepubličkih odnosa temeljila se na jugoslavenskom socijalizmu, brzom gospodarskom razvoju i koncepciji „bratstva i jedinstva“. Nakon Titove smrti 4. svibnja 1980. cjelokupna koncepcija jugoslavenskog uređenja bilježi drastičnu stagnaciju. Već neko vrijeme prije tog događaja Jugoslavija je sve više tonula u gospodarsku, političku i društvenu krizu uzrokovanu neobuzdanim zaduživanjem i investicijama sredinom i krajem 1970-ih. Na taj je način Jugoslavija 1979. godine bila u trgovinskom deficitu od 7,2 milijardi dolara i proračunskom deficitu od 3,7 milijardi dolara.⁴ U godinama koje su uslijedile gospodarska kriza u Jugoslaviji postajala je sve izraženija u smislu porasta nezaposlenosti i inflacije te velikog inozemnog duga. Istovremeno je do izražaja dolazila i nedjelotvornost, kao i pretjerana birokratiziranost gospodarskog sustava i državne uprave. Osim Titove smrti, popuštanje napetosti između hladnoratovskih blokova dodatno je smanjilo ugled i važnost Jugoslavije. Sve navedeno potaknulo je i porast suprotnosti među jugoslavenskim republikama. Zemljom je u to vrijeme

¹ Christian Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati... Raspad Jugoslavije 1991-1999.* (Zagreb: Srednja Europa, 2021), 32.

² Josip Glaurdić, *Vrijeme Europe: Zapadne sile i raspad Jugoslavije.* (Zagreb: Mate - marketing tehnologija, 2011.), 11.

³ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 32-33.

⁴ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 11.

predsjedalo kolektivno Predsjedništvo SFRJ, s po jednim predstavnikom svake od šest republika i autonomnih pokrajina Kosova i Vojvodine. Svake je godine predsjednikom Predsjedništva postao predstavnik druge republike, odnosno pokrajine. Ipak, jasno je bilo da je takav sustav upravljanja državom nedjelotvoran, uglavnom zbog suprotstavljenih interesa pojedinih republika. Nakon Ustava iz 1974.⁵ godine savezne su vlasti oslabile, a republike su o gospodarskim, društvenim i političkim pitanjima počele odlučivati potpuno samostalno.⁶

2.1. Demonstracije na Kosovu

Već godinu dana nakon Titove smrti, događajima u Kosovu, srpskoj autonomnoj pokrajini, započinje i nagla degradacija socijalističke Jugoslavije. Te su, 1981., godine Albanci činili većinu (77,4%) stanovništva Kosova, dok su Srbi činili tek 13,2%. Mnogi Albanci, koji sami po sebi nisu Slaveni, nisu nikada osjetili ni da pripadaju zajednici južnih Slavena. Osim toga, zarađivali su tek 38,1% prosječnog dohotka u Jugoslaviji, što je puno manje od 177% koje su zarađivali Slovenci i 95,1% koje su zarađivali Srbi. Stoga i ne čudi da su i Prvu i Drugu Jugoslaviju kosovski Albanci doživljavali represivnim državnim tvorevinama.⁷ Kosovski su albanski studenti započeli u ožujku 1981. demonstracije čiji je prvotni cilj bio poboljšanje loših uvjeta u studentskim domovima i na sveučilištu u Prištini, kosovskom glavnom gradu.⁸ Ubrzo su se studentski prosvjedi razvili u pokret usmjeren na rješavanje cjelokupne gospodarske i političke situacije u pokrajini.⁹ Demonstranti su zahtijevali ravnopravan položaj jugoslavenskih Albanaca s ostalim jugoslavenskim narodima u smislu da Kosovo, kao zemlja jugoslavenskih Albanaca, postane sedma republika u jugoslavenskoj federaciji.¹⁰ Jugoslavenske su vlasti doživljavale kosovske demonstracije kao separatističke te je u zemlji 3. travnja proglašeno izvanredno stanje. U narednim akcijama JNA i tadašnje milicije uhićeno je nekoliko stotina demonstranata, a mnogi su ranjeni ili ubijeni. Na taj su način zahtjevi kosovskih Albanaca utišani, ali aktualni problemi u zemlji samo su dodatno produbljeni.¹¹

⁵ U to vrijeme najduži i najsloženiji ustav na svijetu. Njime su šest republika i dvije autonomne pokrajine dobile nove, ozbiljne ustupke i ovlasti, čime se nastojalo dodatno ojačati i zaštititi samoupravni sustav od uplitanja države, a ujedno i povećati ulogu i zastupljenost republika u svim izbornim i političkim tijelima.

⁶ Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995*. (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005) 25-26.

⁷ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 34-35.

⁸ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 13.; Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 34-35.

⁹ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 13.

¹⁰ Goldstein, *Hrvatska povijest* (Zagreb: Jutarnji list, 2008.), 496.

¹¹ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 35.

2.2. Memorandum SANU

Vladajući Savez komunista Jugoslavije (SKJ) djelovao je kao skup republičkih komunističkih saveza, koji su često imali suprotstavljene interese vezano uz razvoj njihovih republika. Rukovodstva Srbije i Jugoslavenske narodne armije (JNA) nastojale su dodatno ojačati ovlasti saveznih vlasti, dok su istovremeno ostale republike i obje autonomne pokrajine težile očuvanju i proširenju svojih prava i ovlasti. Po pitanju gospodarstva, jaz između razvijenijih i manje razvijenih dijelova federacije postajao je sve veći, a do izražaja su sve više dolazile i nepomirljive jezične i kulturne razlike između republika. Osim spomenutih razlika, ključna neslaganja došla su do izražaja u političkim pitanjima. Slovencima je, primjerice, decentralizirana Jugoslavija omogućila razvoj gospodarstva i visok životni standard, zbog čega su bilo kakav pokušaj ponovne centralizacije oštro osuđivali, smatrajući da to ne odgovara slovenskim interesima.¹²

Kako je vrijeme odmicalo, postajalo je sve jasnije da na Kosovu i dalje postoji problem. Srpski intelektualci nastavili su isticati svoje nezadovoljstvo zbog uvjeta u kojima su živjeli Srbi na Kosovu. Iseljavanje više od 100.000 Srba i Crnogoraca s Kosova, od početka 1960-ih nadalje, doprinijelo je još većem udjelu Albanaca u demografskoj strukturi Kosova.¹³ Dodatno, prvom polovicom 1980-ih godina intenzivno se revizionistički radikalizirala srpska intelektualna elita, što se očitovalo u tekstovima nekih od najistaknutijih i najpoštovanijih srpskih filozofa, pisaca i povjesničara.¹⁴ Primjerice, srpski su intelektualci optuživali Tita i komuniste da su oštetili srpski narod i oslabili Srbiju, i to najviše Ustavom iz 1974. godine. Treba napomenuti da su se prvi izljevi srpskog nezadovoljstva spomenutim ustavom pojavljuju već 1975., kada su srpski političari primjetno bili isprovocirani nizom simboličkih incidenata izazvanih od strane pokrajinskih vlasti.¹⁵ Takvo su mišljenje posebno isticali određeni krugovi srbijanskih znanstvenika, književnika, pravnika, umjetnika i političkih disidenata, okupljenih u Udruženju književnika Srbije i Srpskoj akademiji nauka i umetnosti (SANU). Spomenute intelektualne krugove predvodio je Dobrica Ćosić, srbijanski pisac i akademik koji je postao politički disident nakon Rankovićeve smjene 1966. godine. Ćosićevom inicijativom 1984. godine osnovan je „Odbor za odbranu slobode misli i govora“, s ciljem zaštite političkih

¹² Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 26.

¹³ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 37.

¹⁴ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 15-16.

¹⁵ Primjerice, naglašavanje kvazidržavnih karakteristika pokrajina, ignoriranje postojanja Srbije kao institucije između pokrajina i federacije, naglašavanje kako je Srbija susjedni teritorij svojim pokrajinama, itd., preuzeto iz: Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla* (Zagreb: Prometej, 2003.), 259.

protivnika socijalističke Jugoslavije. Dominantnu skupinu unutar Odbora činili su velikosrpski nacionalisti.¹⁶ Podršku tim krugovima u sve većoj mjeri davala je i Srpska pravoslavna crkva (SPC), čije je uplitanje u društvena i politička pitanja dugi niz godina bilo sprječavano od strane komunističke vlasti.¹⁷

Događaje na Kosovu srpsko je rukovodstvo iskoristilo kao povod da u proljeće 1981. započnu s inicijativom za ograničenje autonomija pokrajina. Ta je njihova inicijativa popraćena s tvrdnjama o ugroženosti i neravnopravnosti Srba u Jugoslaviji. Rukovodstvima ostalih jugoslavenskih republika nisu odgovarale promjene koje je predlagalo srpsko rukovodstvo, no već je krajem 1981., na 18. sjednici CK SK Srbije, utaban put prema novoj reviziji Ustava.¹⁸ Unutar CK SK Srbije od 23. do 24. studenoga 1984. održan je plenum na kojemu je nastupila jedna od ključnih osoba kasnijeg srpskog ustanka, Slobodan Milošević. On je na plenumu izjavio da se separatizam mora zaustaviti čak i nauštrb političke krize u zemlji. Mediji u Srbiji postajali su sve liberalniji i sve oštriji u kritici trenutnog stanja u Srbiji i u Jugoslaviji pa su u javnosti sve zastupljenije bile i povijesne rasprave koje su trebale pronaći krivce za stanje u Jugoslaviji, a u kojima je često glavno mjesto imao Ustav iz 1974. U raspravama se također, uz brojne druge stvari, isticalo kako postojeće republičke granice nisu ni nacionalne ni povijesne te da Srbi u ostalim republikama Jugoslavije nemaju nikakva prava. Početkom svibnja 1985. godine u okviru SANU-a osniva se komisija zadužena za koordinaciju rada na izvješću o stanju u Srbiji i Jugoslaviji.¹⁹ Dijelovi tog nedovršenog dokumenta, poznatoga kao „Memorandum SANU“, objavljeni su kao nacrt 24. i 25. rujna 1986. godine u beogradskim *Večernjim novostima*.²⁰

Memorandum je istaknuo da je „Srbija najveća žrtva socijalističke Jugoslavije, da ona jedina u 'novoj Jugoslaviji nema svoju državu' i da se gori povijesni 'poraz u miru' ne može zamisliti.“²¹ U Memorandumu je predložena revizija ustava kojom bi Kosovo i Vojvodina ostali bez svoje autonomije, a konfederalna načela bi se izbacila iz ustava.²² Osim Kosova, autori Memoranduma istaknuli su i Hrvatsku kao područje na kojem Srbi trpe diskriminaciju, gušenje vlastitog nacionalnog i kulturnog identiteta te su naveli da je gore stanje za Srbe u

¹⁶ Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*. (Zagreb: EPH-Novis Liber, 2008), 618.

¹⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 26-27.

¹⁸ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 80.

¹⁹ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 547-549.

²⁰ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 80.; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 549.

²¹ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 80.

²² Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 550.

Hrvatskoj bilo jedino tijekom razdoblja Nezavisne Države Hrvatske (NDH):²³ „Kosovo nije jedino područje u kome je srpski narod pod pritiskom diskriminacije. Apsolutno, a ne samo relativno, opadanje broja Srba u Hrvatskoj dovoljan je dokaz za ovu tvrdnju. (...) Lika, Kordun i Banija ostali su najnerazvijenija područja u Hrvatskoj, što je silno podstaklo emigraciju Srba u Srbiju, kao i seobe u druge krajeve Hrvatske, gde su Srbi, kao došljaka, manjinska i društveno inferiorna grupa, veoma podložni asimilaciji. Uostalom, i inače je srpski narod u Hrvatskoj izložen rafiniranoj i delotvornoj asimilacionoj politici. Sastavni deo politike je zabrana svih srpskih udruženja i kulturnih ustanova u Hrvatskoj, koja su imala bogatu tradiciju iz vremena Austro-Ugarske i međuratne Jugoslavije, zatim nametanja službenog jezika koji nosi ime drugog naroda (hrvatskog) oličavajući time nacionalnu neravnopravnost. (...) Izuzimajući period postojanja NDH, Srbi u Hrvatskoj nikada u prošlosti nisu bili toliko ugroženi koliko su danas. Rešenje njihovog nacionalnog položaja nameće se kao prvorazredno političko pitanje. Ukoliko se rešenja ne pronađu, posledice mogu biti višestruko štetne, ne samo po odnose u Hrvatskoj već i po čitavu Jugoslaviju.“²⁴

Memorandum je kao glavne krivce srpske tragedije u Jugoslaviji istaknuo dvojicu najistaknutijih vođa druge Jugoslavije (1945.-1992.), Hrvata Josipa Broza Tita i Slovenca Edvarda Kardelja, optuženih da su svojim republikama omogućili ostvarenje svojih nacionalnih programa podređivanja Srba.²⁵ Ubrzo je uslijedila osuda Memoranduma od strane političkog vrha Srbije, koji ga je osudio kao nacionalistički tekst s ciljem uništavanja Jugoslavije. Partijski i državni vrh također su ga osudili kao „kontrarevolucionarni dokument u kome se sa antisocijalističkih i antikomunističkih pozicija grubo napada društveno-političko uređenje, odluke AVNOJ-a, uloga Komunističke partije Jugoslavije, tj. Saveza komunista Jugoslavije u revoluciji i posleratnoj izgradnji i blati ličnost i delo Josipa Broza Tita i Edvarda Kardelja.“ U konačnici, strukture sigurnosti Socijalističke Republike Hrvatske (SRH) ocijenile

²³ NDH bila je fašistička marionetska državna tvorevina koja je, između ostalih, Srbe, Židove i Rome deklarirala kao vjekovne neprijatelje hrvatskog naroda. „Srpsko pitanje“, tj. problem srpskog stanovništva na području NDH, ustaška je vlast nastojala riješiti radikalnom idejom načela trećine - trećinu pobiti, trećinu iseliti, trećinu pokrstiti. Tijekom četiri godine fašističke vlasti na prostoru NDH, ustaše su, najčešće u koncentracijskim logorima, provodile genocid nad „neprijateljima hrvatskog naroda“. Najozloglašeniji od tih logora bio je sustav koncentracijskih logora „Jasenovac“. Smatra se da je u razdoblju od 1941. do 1945. na području NDH živote izgubilo više od 300 000 Srba. Preuzeto iz: Josipa Pleša, „Logorski sustav u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“ (diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2017), 5.; Ivo Goldstein, *Povijest 21: Hrvatska povijest*, (Zagreb: Jutarnji list, 2008), 381.; Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 80

²⁴ „Memorandum SANU“, *Hrvatski povijesni portal - Elektronički časopis za povijest i srodne znanosti*, pristup ostvaren 10. VII. 2022., <https://povijest.net/2018/?p=1957>

²⁵ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 16.

su da je Memorandum izravno utjecao na jačanje djelovanja srpskih nacionalista u Hrvatskoj.²⁶ Treba napomenuti, kako navodi Raif Dizdarević u svojoj knjizi *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, da se Memorandum često pogrešno navodi kao kamen temeljac suvremenog srpskog nacionalizma. Naime, on je bio prožet kroz strukture sustava i u vremenu prije Titove smrti.²⁷

Slika 1: Granice Velike Srbije prema Memorandumu SANU

²⁶ Jedan od autora Memoranduma, srpski povjesničar Vasilije Krestić, objavio je 1986. godine osobito značajan članak „O genezi genocida nad Srbima u NDH“. Člankom je Krestić nastojao dokazati tezu da su u svijesti hrvatskih generacija ukorijenjene genocidne ideje nad Srbima. Tu su tezu o genocidnosti Hrvata kasnije iskoristili Srbi u Hrvatskoj kao opravdanje za pobunu 1990. – 1991. Preuzeto iz: Radelić, Z., *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 549.; Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 81.

²⁷ Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: svjedočenja* (Sarajevo: Oko, 1999), 89.

3. Novo lice Jugoslavije - Slobodan Milošević

U vremenu objave Memoranduma predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Srbije bio je Ivan Stambolić. On je kritizirao Memorandum kao nacionalistički i poguban za Jugoslaviju te je istaknuo da su Srbi Memorandumom određeni kao najopasniji narod Jugoslavije. Autori memoranduma, prema tadašnjem političkom vodstvu Srbije, ali i prema općoj ocjeni, zahtijevali su uspostavu jedinstvene Srbije koja će kao dominantna republika upravljati Jugoslavijom. Alternativa toj opciji bilo je, neovisno o republičkim granicama, povezivanje svih područja sa srpskim stanovništvom s Bosnom i Hercegovinom i s dijelovima Hrvatske i konačno izdvajanje takve nove srpske države od ostatka Jugoslavije. U to je vrijeme politička, socijalna i gospodarska kriza u Jugoslaviji drastično pogoršana. Socijalno stanje bilo je osobito teško i takvo je nezadovoljstvo vladalo u najširim slojevima stanovništva da se samo čekala nekakva, bilo kakva promjena.²⁸ Ključna promjena, koja je uvelike odredila sudbinu Srbije i Jugoslavije u narednim desetljećima, odvila se 1987., kada je vlast u Srbiji preuzeo srpski komunistički „aparatčik“, Slobodan Milošević.²⁹

Milošević je u partijski vrh Srbije dospio 1984. kao predsjednik Gradskog komiteta Organizacije SK Beograd, preko prijatelja i političkog mentora Ivana Stambolića. Upravo je na Stambolićev poticaj Milošević dvije godine kasnije postao i predsjednikom SK Srbije. Nakon nereda i masovnih okupljanja u Kosovu Polju početkom travnja 1986., uzrokovanih uhićenjem vođe srpskog pokreta na Kosovu, Koste Bulatovića, 6. travnja iste godine Stambolić kao čelnik SK Srbije odlazi u Kosovo Polje smiriti stanje i ohrabriti okupljene Srbe. Godinu dana poslije u misiju kosovskim Srbima Stambolić šalje Miloševića, što se pokazalo kao dramatična prekretnica u političkim karijerama i jednog i drugog.³⁰ U travnju 1987. Milošević je prisustvovao dvama sastancima na Kosovu. Prvi nije polučio nikakve rezultate jer je na ključne probleme Milošević nudio stara i izlizana rješenja. Drugom sastanku prisustvovalo je i lokalno stanovništvo koje je Miloševiću i lokalnim komunistima iznosilo svoje pritužbe. No, ključni događaj odvio se ispred zgrade gdje su ljutiti Srbi bacanjem kamenja na lokalne policajce isprovocirali sukob koji je dočekaao Miloševića po završetku sastanka i izlasku iz zgrade. Srpski su demonstranti tvrdili da su bili napadnuti, na što je Milošević dao čuvenu

²⁸ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 83.

²⁹ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 43-44.

³⁰ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 83-84.

izjavu „Niko ne sme da vas bije!“, zbog koje je u srpskim krugovima prikazivan kao novi vođa i spasitelj Jugoslavije.³¹

Tisuće okupljenih kosovskih Srba prije te čuvene Miloševićeve izjave skandirali su „Mi smo Titovi, Tito je naš!“, da bi se ubrzo nakon Miloševićeva nastupa uzvici promijenili u „Slobo, Slobo“.³² Srbi su u sve većoj mjeri počeli odbacivati Tita kao antisrpskog i zamjenjivati ga Miloševićem, koji je i sam shvatio da je nakon posjeta Kosovu u političkom smislu doživio potpuni uzlet.³³ Ivan Stambolić tada je izjavio: „Milošević se preobrazio, Kosovo ga je zapalilo“.³⁴ Nakon paraćinskog masakra³⁵ 3. rujna 1987., mediji u Srbiji oteli su se kontroli, zbog čega ih je Dragiša Pavlović, predsjednik Gradskog komiteta SKJ Beograd, optužio za širenje srpskog nacionalizma i naglasio da se problemi na Kosovu ne mogu riješiti histerijom. To ga je dovelo u sukob s Miloševićem i njegovim kadrom, što je 24. rujna 1987. na 8. sjednici SK Srbije konačno rezultiralo razrješenjem Pavlovića svih dužnosti. Na istoj sjednici Milošević je srušio i predsjednika predsjedništva SR Srbije, svog političkog mentora i prijatelja Ivana Stambolića, optuživši ga za pasivnost u odnosu prema Albancima, za neuspješnu zaštitu teritorijalnog integriteta Srbije te za neuspješno sprječavanje iseljavanja Srba i Crnogoraca s Kosova.³⁶

3.1. Uspon Srpske pravoslavne crkve i reinkarnacija kosovskog mita

Riješivši se svih ozbiljnijih protivnika u SK Srbije, Milošević se počeo obračunavati s potencijalnim protivnicima u srpskim institucijama i medijima. Nacionalistički orijentirani intelektualci i svećenstvo plasirali su u javnost teorije zavjere prema kojima su za srpske nevolje u Jugoslaviji krivi drugi narodi Jugoslavije, a SPC organizirala je događaje usmjerene na ponovno buđenje ponosnog srpskog nacionalnog identiteta. I SPC i srpski intelektualci dobili su vjetar u leđa svojim idejama od strane Miloševića i srpskih, partijski kontroliranih, medija.³⁷ Štoviše, uistinu iznenađujuća bila je silovitost i otvorenost kojom sredinom osamdesetih godina SPC prodire u sve pore srbijanskih društvenih zbivanja, tim više što ju je komunistički pokret nakon 1944. marginalizirao do te mjere da je postala potpuno irelevantna

³¹ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 44-45.

³² Laura Silber i Allan Little, *Smrt Jugoslavije* (Opatija: „Otokar Keršovani“, 1996.), 24-25.

³³ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 45.

³⁴ Silber i Little, *Smrt Jugoslavije*, 26.

³⁵ Događaj 3. rujna 1987., kada je ročni vojnik, Albanac Aziz Keljmendi, u vojarni u Paraćinu ubio četvoricu vojnika JNA, a petoricu ranio. Preuzeto iz: Jović, *Jugoslavija - država koja je odumrla*, 389.

³⁶ Adrian Knežević, „Raspad SFRJ kao sudar nacionalizama“ (diplomski rad, Sveučilište u Zadru, 2017), 18.

³⁷ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 45-46.

i nemoćna. Sada se unutar krugova SPC radilo na obnovi starog crkvenog učenja o SPC kao nepogrešivoj, ali i stožernoj instituciji srpstva, pravoslavlja i svetosavlja, koja je ujedno i temelj za širenje prosvjete, duhovnosti i, naravno, srpske nacionalne svijesti. U novim prilikama, koje su SPC osamdesetih vratile u život, razvijanje velikosrpskog pokreta naišlo je na plodno tlo i u njezinim ritualno-vjerskim obredima. Tako je SPC na razne načine obnovila učenje o „nebeskoj Srbiji“, koje je nastalo iz kosovskoga mita, čiji je ona sastavni dio.³⁸

Upravo se u reinkarnaciji kosovskoga mita u najvećoj mjeri ogledao u to vrijeme i srpski nacionalizam. Srpska pravoslavna crkva, kao baštinik kosovskoga mita, postavila se kao zaštitnik Srba i Crnogoraca na Kosovu, ali je stalno isticala i genocid nad Srbima u NDH te neravnopravnost Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.³⁹ Godinu dana prije 600. godišnjice bitke na Kosovu polju, 28. lipnja 1988., SPC započela je proslavu svečanim prenošenjem posmrtnih ostataka (mošti) svetog kneza Lazara, srednjovjekovnog srpskog vladara koji je poginuo u spomenutoj bitki, preko područja u Srbiji i Bosni i Hercegovini na kojima su živjeli Srbi. Prilikom nebrojenih dočeka i ispraćaja Lazarovih mošti, vladike, episkopi i svećenici SPC-a čitali su svoje govore. Izdvojio bih poslanicu šabačko-valjevskog episkopa Jovana, u kojoj se jasno očituje dio o „nebeskoj Srbiji“: „(...)Od kneza Lazara i Kosova Srbi prvenstveno stvaraju Nebesku Srbiju koja je do danas sigurno narasla u najveću nebesku državu. Ako samo uzmemo nevine žrtve ovog posljednjeg rata (1941-45), milijuni i milijuni Srba i Srpkinja, djece i nejači, pobijenih ili mučenih najstrašnijim mukama ili bacanih u jame i pećine od ustaških zločinaca, onda možemo pojmiti koliko je danas srpsko carstvo na nebesima.”⁴⁰

Na 600. godišnjicu bitke, 28. lipnja 1989., Slobodan Milošević u čuvenom je govoru na Gazimestanu isticao slogu i održao prijeteći govor pred navodno dva milijuna ljudi.⁴¹ U istom govoru istaknuo je da je srpstvo ugroženo te da ga se mora braniti, čak i pod cijenu oružanih bitaka: „Danas opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane, mada ni takve još nisu isključene.”⁴² Cijela je proslava nalikovala na pripreme za obračun s „neprijateljima srpstva i srpskog naroda“.⁴³

³⁸ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999.), 728.

³⁹ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 82.

⁴⁰ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 728-729.

⁴¹ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 82-83.

⁴² Gumzej, *Od Balvana do Daytona* (Zagreb: Mato Lovrak, 2000.), 37.; Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 48.

⁴³ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 728.

Slika 2: Miloševićev nastup na Kosovu polju 1989.

3.2. „Mitinzi istine“, „mitinzi solidarnosti“ i „antibirokratska revolucija“

Miloševićeve prijetnje o bitkama bile su usmjerene i prema vanjskim i prema unutrašnjim neprijateljima države – svima onima koji se nisu slagali s njegovom politikom, a među njima su možebitno bili i određeni elementi JNA i Službe sigurnosti. Spomenuti vanjski i unutrašnji neprijatelji novog poretka javno su prokazivani na masovnim skupovima organiziranim od strane SK Srbije, a nazvanim „mitinzima istine“ i „mitinzima solidarnosti“.⁴⁴ Prvi u nizu mitinga održan je 9. srpnja 1988. u Novom Sadu, a u kolovozu iste godine sve agresivniji mitinzi proširili su se i na ostala područja Srbije i Crne Gore. Medijsku potporu mitinzima osigurali su srpski mediji, i to posebice beogradski.⁴⁵

Ohrabreno podrškom masa okupljenih na mitinzima, srpsko je rukovodstvo vrlo brzo odlučilo konačno ukinuti ovlasti autonomnih pokrajina. U ljeto 1988. u Vojvodini je započela „antibirokratska revolucija“, poznata i pod nazivom „jogurt revolucija“, jer su pro-Miloševićevi demonstranti bacali kamenje i ambalažu od jogurta na novosadske javne službenike.⁴⁶ Pritisnuto vojvođansko komunističko rukovodstvo 5. listopada iste godine podnijelo je ostavke.⁴⁷ Početkom 1989. srušena je vlast i u Crnoj Gori, a zatim, nakon štrajka kosovskih rudara i ponovnih masovnih demonstracija kosovskih Albanaca, Milošević u „mirovnu misiju“ kao i 1981. godine šalje JNA te preuzima vlast i nad Kosovom.⁴⁸

⁴⁴ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 46.

⁴⁵ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 6

⁴⁶ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 47.

⁴⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 29.

⁴⁸ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 47.

Događaje iz 1988. i 1989. komunistička vodstva ostalih jugoslavenskih republika pratila su s izrazitom zabrinutošću. Milošević je s pokorenim autonomnim republikama i Crnom Gorom imao na raspolaganju četiri glasa u rotirajućem kolektivnom Predsjedništvu Jugoslavije. U Hrvatskoj i Sloveniji javio se opravdani strah od pokušaja centralizacije Jugoslavije s dominantnom Srbijom. Stvaranje reformističkog krila partije u Sloveniji shvaćeno je u Srbiji kao podrška separatističkim tendencijama te su se odnosi tih dviju zemalja do kraja 1989. znatno zaoštrili.⁴⁹ Ipak, srpsko je rukovodstvo i u toj republici htjelo održati „miting istine“, zakazan za 1. prosinca 1989. u Ljubljani, ali je republički sekretar za unutarnje poslove SR Slovenije 29. studenog zabranio okupljanja skupina većih od 30 osoba na slovenskom teritoriju, a tako i spomenuti miting.⁵⁰ Srpsko vodstvo uvelo je zbog toga gospodarske sankcije Sloveniji u smislu bojkotiranja slovenske robe, što je u konačnici prouzročilo veću štetu srpskoj nego slovenskoj ekonomiji.⁵¹

3.3. Vrhunac srpskog nacionalizma i početak raspada SFRJ

Jugoslavija je, kao što je već nekoliko puta spomenuto, zamišljena kao multietnička zajednica i kao takva podrazumijevala je uvažavanje različitih naroda i narodnosti, kojima je trebala osigurati jednaka prava kako bi osigurala stabilnost u zemlji. Jugoslavenski narodi očuvali su svoje nacionalne identitete, a država im je, barem formalno, omogućila izražavanje svojih stajališta preko republičkih i pokrajinskih političkih vodstava. Ipak, postojala je bojazan od pojave nacionalizma, koja se nastojala spriječiti na različite načine, ali s vremenom su se u Jugoslaviji ipak razvila dva tipa nacionalizma, unitaristički i separatistički. Unitaristički je težio brisanju nacionalnih razlika unutar Jugoslavije, odnosno uspostavi jedinstvene jugoslavenske nacije. Separatistički nacionalizam, s druge strane, označavao je težnje za većim nacionalnim pravima pojedinačnih jugoslavenskih naroda, što je u konačnici ugrožavalo i teritorijalnu cjelovitost Jugoslavije. Kako se nacionalizmi posebice izražavaju u vremenima krize, kao svojevrsna alternativa trenutnoj državnoj vlasti i društvenom poretku, plodno tlo pronašli su i u Jugoslaviji osamdesetih godina, u vremenu duboke sveopće krize jugoslavenskog sustava.⁵²

Najplodnije tlo za razvoj nacionalizma bilo je u Srbiji zbog njezinog izrazito specifičnog položaja unutar Jugoslavije. Naime, najbrojniji narod Jugoslavije bili su upravo

⁴⁹ Isto, 48-49.

⁵⁰ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 97.

⁵¹ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 49.

⁵² Adrian Knežević, „Raspad SFRJ kao sudar nacionalizama“ (diplomski rad, Sveučilište u Zadru, 2017.), 11.

Srbi, od kojih je znatno mnoštvo živjelo i izvan SR Srbije. Dok su ostale jugoslavenske republike, kao i dvije autonomne pokrajine unutar Srbije, zahvaljujući Ustavu iz 1974. uživale visok stupanj samostalnosti, interesi Srbije u određenoj su mjeri bili vezani uz interese vodstava Vojvodine i Kosova. Na taj je način Ustav iz 1974. ostalim jugoslavenskim republikama omogućio unutrašnju konsolidaciju, dok je Srbiju doveo na rub raspada.⁵³ U Beogradu su 28. ožujka 1989. usvojeni amandmani na republički Ustav SR Srbije, koji je službeno donesen 1990. godine. Na taj je način riješeno srpsko pitanje u Srbiji, a ujedno je i srušen sustav izgrađen na temeljima Ustava iz 1974. Nekoliko mjeseci kasnije, 22. lipnja 1989., rukovodstvo SR Srbije najavilo je skrb za Srbe i u ostalim republikama, a svi oni koji nisu prihvaćali tvrdnje o ugroženom srpstvu i o neravnopravnom položaju Srbije u Jugoslaviji određeni su kao neprijatelji Srba.⁵⁴ Barić se poziva na Erica D. Gordyja, prema kojemu je Miloševićeva vlast razvila takav sustav mišljenja u kojemu su svi ostali nacionalizmi u Jugoslaviji, osim srpskog, smatrani „revanšističkima, separatističkima, agresivnima i genocidnima“. Miloševićeva politika istodobno je razvijala i potencirala srpski nacionalizam kao obrambeni odgovor na „srbofobiju“ drugih naroda i na „svetsku zaveru protiv Srbije“.⁵⁵

Tijekom druge polovice 1980-ih provedena je i reorganizacija jugoslavenskih obrambenih snaga. Oružane snage SFRJ činile su JNA i jedinice republičke teritorijalne obrane (TO). Snage TO predstavljale su svojevrstu pomoćnu snagu JNA, zaduženu za djelovanje na područjima pod okupacijom potencijalnog vanjskog neprijatelja Jugoslavije. Vodstvo JNA tijekom osamdesetih smatralo je da jedinice TO u određenom smislu daju republičkim čelništvima vlastite oružane snage te su ih u provedenoj reorganizaciji podredile isključivo zapovjedništvu JNA. Raspad komunističkog sustava koji je krajem osamdesetih i početkom devedesetih zahvatio SSSR i zemlje članice Varšavskog pakta⁵⁶ teško je pao vodstvu JNA. Stoga je general JNA i savezni sekretar za narodnu obranu Veljko Kadijević uspostavio bliske veze s Miloševićevim režimom, nastojeći očuvati Jugoslaviju pod svaku cijenu. Glavni

⁵³ Isto, 13

⁵⁴ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 87-89.

⁵⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 30.

⁵⁶ Nakon Gorbačovljevih liberalizacijskih reformi u SSSR-u sredinom 1980-ih i smanjenja represije, u sovjetskim republikama dolazi do bujanja nacionalizma i šovinizma, što u konačnici dovodi do dezintegracije i raspada SSSR-a početkom 1990-ih godina. Slični događaji istovremeno su se odvijali i u zemljama Varšavskog pakta. Krajem kolovoza 1989. godine u Poljskoj je na vlast došao prvi nekomunistički premijer od Drugoga svjetskog rata, Tadeusz Mazowiecki. Iste godine, 9. studenog, istočnonjemačka vlada započela je s rušenjem Berlinskog zida, a krajem istog mjeseca, zapadnonjemački kancelar Helmut Kohl u deset je točaka objavio plan o ujedinjenju Njemačke. U Rumunjskoj je u prosincu iste godine smaknut i smijenjen tamošnji komunistički vođa Nicolae Ceausescu, a u Čehoslovačkoj je izabran novi predsjednik, Václav Havel. Preuzeto iz: Hrvoje Pleić, „Stoljeća vlasti imperija na Kavkazu: Raspad SSSR-a i ratovi u devedesetima“ (diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2019.), 52., 58-60.; Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 43.

neprijatelj Miloševićevim i Kadijevićevim nastojanjima bila je uvjerljivo najliberalnija jugoslavenska republika, Slovenija.⁵⁷

3.4. Raspad SKJ i prvi višestranački izbori u Jugoslaviji

Mladi slovenski komunisti ušli su 1988. godine u sukob s JNA, nastojeći ju razotkriti kao „nedemokratsku instituciju koja je uvijek spremna na državni udar“. U *Mladini*, tjedniku Socijalističke omladine, mješavini satire i žutog tiska, izašao je članak pod naslovom *Mamula, Go Home*, u kojemu je, očito, glavna meta bio tadašnji savezni sekretar za narodnu obranu Branko Mamula. On je u *Mladini* prozvan zbog prodaje oružja vladi gladne Etiopije, koja je to isto oružje upotrijebila protiv vlastitog gladnog naroda. Osim toga, u članku je otkriveno i da su vojnici JNA Mamuli sagradili ogromnu vilu u Opatiji, što je navelo na razmišljanje i najodanije časnike JNA.⁵⁸ Posljedica objave spomenutih članaka bila su uhićenja i suđenja dvojici novinara i glavnom uredniku *Mladine* te jednom mlađem časniku JNA. Sudski je proces, budući da su dokumenti bili u vojnoj domeni, preuzelo vojno pravosuđe, a cijelo suđenje održano je na srpsko-hrvatskom jeziku, što je dodatno povrijedilo Slovence i procesu dalo političku notu.⁵⁹

U rujnu 1989. godine slovenski je parlament proglasio suverenitet Slovenije i omogućio joj odlučivanje hoće li ili neće ostati u Jugoslaviji.⁶⁰ U Beogradu je 20. siječnja održan 14. izvanredni savezni kongres, na kojemu je glavna točka dnevnog reda bila društvena reforma i preustroj SKJ. Slovenska je delegacija predložila preustroj SKJ u konfederalnu asocijaciju neovisnih stranaka. Osim toga, zatražili su prestanak optuživanja za „kontrarevoluciju“, obustavu političkih suđenja u Jugoslaviji, zabranu mučenja i davanje jednosmislenih jamstava na pravo istupanja iz Jugoslavije na temelju Ustava. Dodatno, zatražena je i osuda srbijanskih gospodarskih sankcija Sloveniji iz 1989. Svi su slovenski prijedlozi odbijeni i sustavno nadglasani od strane delegata SK Srbije, koji su preostale istupe slovenskih delegata, neovisno o temi, ometali pljeskovima i zvižducima. Nakon glasanja o političkoj „Deklaraciji za demokratski socijalizam“, u kojemu je ponuđeno jamstvo „nade i promjena“, cjelokupna slovenska delegacija napustila je kongres.⁶¹ Nakon njih, kongres je

⁵⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 31-32.

⁵⁸ Silber i Little, *Smrt Jugoslavije*, 38-39.

⁵⁹ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 96.

⁶⁰ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 49.

⁶¹ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 122-123.

napustila i delegacija SK Hrvatske⁶², predvođena netom izabranim predsjednikom CK SK Hrvatske, Ivicom Račanom.⁶³ Konačnim prekidom kongresa došlo je, pokazalo se, i do raspada SKJ, ali i do prvog značajnijeg neuspjeha Miloševićeve politike.⁶⁴ To je ujedno bio i posljednji sastanak svih konstitutivnih dijelova Saveza komunista Jugoslavije, koji je sudbinu dijelio s drugim komunizmima u Istočnoj Europi u 1989. godini. Te je godine u studenom srušen Berlinski zid, a u prosincu je u kratkoj i krvavoj revoluciji u Rumunjskoj pogubljen tamošnji komunistički diktator Nicolae Ceaușescu.⁶⁵

Do kraja 1990. godine u svim jugoslavenskim republikama održani su prvi višestranački izbori.⁶⁶ U Hrvatskoj je na izborima sudjelovao širok spektar različitih političkih stranaka. Među tim strankama isticale su se Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), koju je predvodio Franjo Tuđman, zatim Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH-SDP), nastala kao reformiran SKH na čelu s Ivicom Račanom i Hrvatska socijalno-liberalna stranka (HSLŠ), na čelu sa Slavkom Goldsteinom i Draženom Budišom.⁶⁷ Glasači su na izborima u Hrvatskoj izabrali HDZ. U Sloveniji je također pobijedila oporbena stranka, a vlast nad Bosnom i Hercegovinom podijelile su tri različite stranke zadužene za tri konstitutivna naroda te republike - Muslimane, Srbe i Hrvate. U Srbiji i Crnoj Gori komunisti su zadržali vlast. U srpnju 1990. SK Srbije i Socijalistički savez radnog naroda Srbije ujedinili su se u Socijalističku partiju Srbije (SPS), na čelu s Miloševićem. U prosincu iste godine SPS je ostvario uvjerljivu pobjedu, nakon čega je čak i među srbijanskim komunistima zavladao nacionalna euforija, a među srbijanskom intelektualnom elitom pojavilo se uvjerenje da Milošević može ostvariti jedinstvenu državu svih Srba.⁶⁸

3.5. Položaj Srba u socijalističkoj Hrvatskoj

Kamen temeljac jugoslavenskog „bratstva i jedinstva“ bio je odnos Hrvata i Srba, kako u cijeloj Jugoslaviji tako i u samoj Hrvatskoj. Ujedno, taj je odnos, zbog svoje povijesne kompleksnosti, bio i potencijalni izvor neslaganja i sukoba. Već 1867. sabor Trojedne

⁶² Prije napuštanja kongresa, Račan je u ime hrvatske delegacije predložio prekid kongresa na neodređeno vrijeme jer eventualne odluke kongresa, u slučaju neobustave rada, ne bi bile legitimne. Milošević je ipak inzistirao na verifikaciji novog broja delegata i na uspostavi novog kvoruma, što nije prihvaćeno. Preuzeto iz: Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 122-123.

⁶³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 32-33.

⁶⁴ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 123.

⁶⁵ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 49-50.

⁶⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 33.

⁶⁷ Zdenko Radelić et. al, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, (Zagreb: Školska knjiga, 2006.), 92.

⁶⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 33-34.

kraljevine „priznaje srpski narod, koji u njoj živi, istovjetnim i ravnopravnim s hrvatskim narodom“. U istom duhu, odnos dvaju naroda u Hrvatskoj određen je i 1944. na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a, gdje su „hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj“ određeni kao „potpuno ravnopravni“. Dvije godine ranije jugoslavenski političar iz Srbije Moša Pijade predložio je uspostavu srpske autonomije u Hrvatskoj, ali je Tito taj prijedlog odbio. Ipak, 29. i 30. rujna 1945. na Prvom kongresu Srba u Hrvatskoj pred desecima tisuća sudionika utemeljen je Glavni odbor Srba u Hrvatskoj sa zadaćom poticanja ekonomskog, političkog i socijalnog napretka Srba u Hrvatskoj. U prvoj točki „Rezolucije Prvog kongresa Srba u Hrvatskoj“ naglašeno je da „granice federalnih jedinica ne cijepaju i ne razdvajaju srpski narod, već su čvrste spona, koje vežu sve Srbe u Jugoslaviji.“⁶⁹

Iako je Glavni odbor prestao s radom već 1947., istraživanje provedeno 1984. pokazalo je zastupljenost Srba u socio-profesionalnim skupinama u Hrvatskoj u sljedećem omjeru: 17,7% političari, 12,5% privredni rukovodioci, 11,9% „sistemska inteligencija“, 7,5% stručnjaci, 13,7% visokokvalificirani i kvalificirani radnici, 18,4% nekvalificirani radnici, 5,8% obrtnici i 11,2% seljaci. Zatim, zastupljenost Srba u političkim tijelima u Hrvatskoj bila je kako slijedi: 24,8% političara na republičkoj razini, 21,4% na općinskoj razini i 13,8% na razini zajednica općina.⁷⁰ Osim navedenog istraživanja iz 1984., treba navesti i sažetak *Rekonstrukcije Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarne poslove SR Hrvatske u vremenu od 1. siječnja 1980. do 30. svibnja 1990.* Na dan 31. prosinca 1989. u Službi državne sigurnosti u Hrvatskoj bilo je 248 Srba (29,03%), 438 Hrvata (51,28%), 136 Jugoslavena (16%) i 4% ostalih.⁷¹

Sve te brojke svjedoče o prezastupljenosti Srba u političkim i državnim tijelima u Hrvatskoj, a Radelić navodi i da su se Srbi u „jugoslavenskoj Hrvatskoj“ mogli osjećati „kao kod kuće“, dok im je taj osjećaj u „hrvatskoj Hrvatskoj“ krajem 1980-ih godina splasnuo.⁷² Ipak, treba istaknuti da komunistički sustav nije namjerno provodio tu politiku nacionalne podobnosti. Zastupljenost Srba u hrvatskim javnim, političkim i sigurnosnim službama objašnjavala se činjenicom da su Srbi u Hrvatskoj u velikom broju sudjelovali u partizanskom

⁶⁹ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 261-263.

⁷⁰ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 263.; Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 140.

⁷¹ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 141.

⁷² Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 264.

pokretu tijekom Drugoga svjetskoga rata, što je rezultiralo stvaranjem snažnog „vojno-političkog lobija“ Srba u Hrvatskoj.⁷³

Najveći postotak Srba u Hrvatskoj živio je u velikim gradovima, ali snažnu većinu činili su u dijelu Hrvatske poznatom kao Krajina, a koji se u habsburškom sustavu nazivao Vojna krajina i služio kao obrambena granica između Habsburške Monarhije i Osmanlija. Pravoslavni Srbi, bježeći od Osmanlija, dobili su nekoliko stoljeća ranije posebnu dozvolu za naseljavanje na području, inače strogo katoličke, Habsburške Monarhije. Zauzvrat su morali ostati na području Vojne krajine i pomoći u obrani od Osmanlija. Upravo je to povijesno iskustvo s Hrvatima ključna razlika između Srba u Hrvatskoj i Srba u Srbiji. Dodatno povijesno iskustvo Srbi u Hrvatskoj, kao što je ranije i navedeno, doživjeli su tijekom razdoblja NDH, zbog čega su i bili izrazito osjetljivi na bilo kakav oblik hrvatskog nacionalizma.⁷⁴

Gospodarska, društvena i politička kriza koja je Jugoslaviju počela nagrizati još za Titova života, nedvojbeno u 1980-ima doživjela svoj vrhunac. Tijekom tog razdoblja zabilježeno je kontinuirano iseljavanje, kako Srba, tako i Hrvata iz nerazvijenijih dijelova Hrvatske u veća urbana središta Hrvatske i inozemstva. Srbi iz Hrvatske u manjoj su mjeri odlazili u inozemstvo, a više u Srbiju. Istovremeno su u Hrvatsku, uglavnom kao radna snaga, dolazili Srbi iz Bosne i Hercegovine. Glavni uzroci smanjenog broja stanovnika u slabo razvijenim hrvatskim općinama sa srpskom većinom bili su deagrarizacija i nizak natalitet. Osim što je ta područja napuštalo većinsko, srpsko stanovništvo, u još većoj mjeri u njima opada postotak hrvatskog stanovništva. Iz tog se razloga spomenuti procesi nikako ne mogu pripisati nekakvoj planskoj antisrpskoj politici, već isključivo tadašnjim društveno-gospodarskim i demografskim čimbenicima.⁷⁵

3.6. „Događanja naroda“ u Kninu 1989.

Ranije je u radu spomenuto da se nacionalizmi posebice izražavaju u vremenima krize, a tijekom jugoslavenske krize 1980-ih postalo je jasno da je i dio Srba u Hrvatskoj, kao i u ostalim republikama, prihvatio nacionalistička strujanja iz Srbije. Tako je na 1. sjednici Komiteta za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu (ONO DSZ), održanoj 19. lipnja 1986., jedan od sudionika izjavio da „postoji uska sprega jezgre srpskog nacionalizma u Beogradu, na čelu s (Dobricom) Čosićem, s našom strukturom ovdje u Hrvatskoj, posebno u

⁷³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 41.

⁷⁴ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 52-53.

⁷⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 41-42.

šibenskom području i Dalmatinskoj zagori. (...) Posebno je isturen u tome Čosić, koji je govorio o tome na proteklim književnim večerima. U zadnje vrijeme šire se na raznim područjima pamfleti pod firmom nekog komiteta za ravnopravnost Srba u Hrvatskoj, gdje se do sada na najgrublji način tumače međunacionalni odnosi u Hrvatskoj."⁷⁶

Rukovodstvo Srbije organiziralo je 28. veljače 1989. nove mitinge u Srbiji i u nekim gradovima ostalih republika. Na tim su mitinzima Srbi iskazivali podršku uvođenju izvanrednih mjera na Kosovu. U Hrvatskoj je miting organiziran samo u Kninu, ispred nekoliko tisuća ljudi, uglavnom radnika mjesne tvornice vijaka. Prosvjed je organizirao „koordinacioni odbor“, na čelu s ekonomistom Jovanom Opačićem, a povod prosvjedu bila je osuda srbijanske represije na Kosovu, upućena od strane Predsjedništva Socijalističkog saveza radnog naroda Slovenije i Predsjedništva Konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda i Saveza sindikata Hrvatske. Prosvjednici su zatražili smjenu kninskog općinskog rukovodstva, osudili napade na Miloševića i podržali uporabu sile nad kosovskim Albancima. Osim toga, neki od govornika na prosvjedu isticali su stajališta iz Memoranduma SANU i loš položaj Srba u Hrvatskoj zbog Ustava iz 1974., što je pospješilo širenje nacionalnog podvajanja i izvan područja sjeverne Dalmacije. Takve je namjere „koordinacioni odbor“ potvrdio i najavom održavanja novih skupova.⁷⁷

U ožujku 1989. sekretar SKH Dragutin Dmitrović zaključio je da su u političkom diskursu SR Srbije jasne namjere da se uspostave podjele s jasnim nacionalnim ključem na poštene i nepoštene te na građane prvog i drugog reda. Tu politiku trebalo je promovirati u SRH događajima poznatim pod nazivom „događanja naroda“ i putem „izvoza revolucije“, na čemu je i radila SR Srbija.⁷⁸

⁷⁶ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 141-142.

⁷⁷ *Isto*, 143-145.

⁷⁸ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 46-47.

Slika 3: Miting hrvatskih Srba u Kninu 28. veljače 1989.

Novi je skup održan 9. srpnja 1989., u manastiru Krka i Kosovu pokraj Knina, gdje su okupljeni slavili 600. godišnjicu bitke na Kosovu polju. U općini Kistanje pokraj Knina osmog je srpnja, kao uvod u proslavu, utemeljena osnivačka skupština Srpskog kulturnog društva (SKD) „Zora“, s ciljem zaustavljanja navodnih trendova „političke i kulturne asimilacije i denacionalizacije srpskog naroda“ s toga područja.⁷⁹ Sljedećeg je dana na samoj proslavi, kako je to naveo Republički sekretarijat za unutarnje poslove SRH, zabilježen visok stupanj nacionalističkog naboja okupljenog mnoštva⁸⁰ od više desetaka tisuća Srba⁸¹, među kojima i militantnih grupa i pojedinaca.⁸² Organizatori skupa namjerno su ugasili razglas prije znakovitog govora Jovana Opačića, koji se sadržajno poklapao s mišljenjima izraženim prethodnog dana u Kistanjama. Nakon Opačićeva govora uslijedio je „neslužbeni“ dio proslave⁸³, kada su se među brojnim uzvicima okupljenog mnoštva čule i sljedeće parole: „Glavu damo, Kosovo ne damo“, „Ovo je Srbija“, „Hoćemo ćirilicu“, „Dalmaciju, da ti nije

⁷⁹ Osim spomenutog osnivanja SKD-a „Zora“, u Hrvatskoj je u tom razdoblju osnovano još srpskih kulturnih društava. Još krajem 1989. u Karlovcu je inicijativom episkopa gornjokarlovačkog Simeona utemeljeno Srpsko pravoslavno omladinsko društvo „Sveti Sava“, s ciljem okupljanja srpske mladeži. U veljači 1990. u Zagrebu je obnovljeno djelovanje SKD „Prosvjeta“, a u ožujku 1990. u Topuskom je osnovano SKD „Sava Mrkalj“ s pripadajućim glasilom „Srpski glas“. Preuzeto iz: Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 46.

⁸⁰ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 143-145.

⁸¹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 46.

⁸² Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 146.

⁸³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 46.

Knina, ne bi znala da imaš Srbina“, „Dalmacija, Lika i Krajina, to je uvek bila pokrajina“, „Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala“, „Od Peći do Knina sve je Srbin do Srbina“. ⁸⁴

Kninska je proslava izazvala veliku pozornost javnosti i političkog vrha SFRJ. Srpski su nacionalisti smatrali da će takvi izgređi dovesti do još lošijeg položaja Srba u Hrvatskoj, ali i da treba jasno iskazati raspoloženje, pa čak i srpski otpor službenoj hrvatskoj politici. Hrvatski su nacionalisti osudili proslavu i upozorili da nije jednak odnos vlasti prema svim oblicima nacionalizama u Jugoslaviji, a posebice prema hrvatskom i albanskom nacionalizmu. To se pokazalo točnim kada se u reakcijama republičkih službi, koje su uslijedile, krivnja za porast srpskog nacionalizma u Hrvatskoj ravnomjerno podijelila između hrvatskih i srpskih nacionalista. ⁸⁵

Ipak, zbog nenajavljenog održavanja osnivačkog skupa u Kistanjama 8. srpnja te zbog izazivanja incidenta tijekom proslave 9. srpnja, Jovan Opačić prekršajno je osuđen, prvo na 40, a zatim i na dodatnih 10 dana zatvora. Kazna mu se trebala dodatno povećati i nakon pokrenutog krivičnog postupka zbog „ugrožavanja postojećeg poretka i narušavanja međunacionalnih odnosa“. Ipak, kako je u Srbiji i među Srbima u Hrvatskoj Opačić proglašen „mučenikom“, za njegovu obranu angažirano je 15 srpskih odvjetnika, zbog čega je sud u Šibeniku odbacio ili ublažio optužbe i Opačića konačno osudio na 90 dana zatvora. Osim Opačića, u sudskim procesima osuđeno je još sudionika osnivačkog skupa SKD „Zora“. ⁸⁶

Uhićenje i suđenje Opačiću i njegovim istomišljenicima u srbijanskom je tisku predstavljeno kao progon Srba i „neviđen policijski pritisak na tamošnje Srbe“. Osim toga, pisalo se i o navodnom teroriziranju srbijanskih turista u Hrvatskoj, a Hrvate se optuživalo i da u napadima na Srbe „samovoljno kroatizuju njihove srbizme“, „ijekaviziraju njihovu ekavicu“ te da ih „duhovno kinje i zlostavljaju.“ Tvrđilo se i to da se kninskim Srbima onemogućava gledanje nogometnih utakmica beogradske „Crvene zvezde“, kao i slušanje govora Slobodana Miloševića, tako što im se namjerno isključuje struja tijekom emitiranja istih. ⁸⁷ Srpski akademik Dobrica Ćosić u jednom se članku tada zapitao: „Zar je srpska sudbina u Hrvatskoj

⁸⁴ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 146.

⁸⁵ *Isto*, 150.

⁸⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 47.

⁸⁷ *Isto*, 47-48.

u ratu – genocid, a u socijalističkom miru – diskriminacija? Zar je i za Hrvate koji sebe smatraju komunistima i demokratima srpski jezik i ćirilica isto što i za ustaše?⁸⁸

3.7. Buđenje hrvatskog nacionalizma

Unatoč divljanju srpskog nacionalizma u Beogradu, hrvatski su nacionalisti dugo godina nijemo promatrali razvoj situacije, što pokazuje koliko je učinkovito bilo gušenje hrvatskog nacionalizma. Rijetke provale hrvatskog nacionalizma tek su se šaptom znale čuti u kavanama i perivojima većih hrvatskih gradova. Najutjecajniji među hrvatskim nacionalistima bio je bivši general JNA, povjesničar i maspokovac⁸⁹ Franjo Tuđman. On je 28. veljače 1989. organizirao prvi javni skup HDZ-a, a u predizbornoj kampanji hrvatskim je ušutkanim masama pružio baš ono što su tražile – snažnu dozu nacionalizma, kao odgovor na nacionalističke provale s istoka. Kasnije je Račan zaključio da je Miloševićeva agresivna nacionalistička politika u Hrvatskoj bila najjača propaganda za Tuđmana.⁹⁰

Tuđman je vrlo rano shvatio važnost hrvatske emigracije za pobjedu njegove stranke na predstojećim izborima. Hrvatsku su emigraciju jugoslavenski mediji još od završetka Drugog svjetskog rata prikazivali kao prijeteće zlo odgovorno za smrt stotine tisuća Srba u Drugom svjetskom ratu i za sijanje sjemena terorizma po svijetu. Cjelokupna hrvatska emigracija obilježena je od strane komunističke vlasti kao fašistička i ustaška, a organizirana je i posebna služba za likvidiranje hrvatskih emigranata. Poziv hrvatskih emigranata na Kongres HDZ-a 24. veljače 1990. u Zagrebu Tuđman je okarakterizirao svojom najpresudnijom političkom odlukom. Dvodnevni Kongres održan je uspješno i u ozračju snažnih nacionalnih emocija, što je označilo i službeni prestanak hrvatske šutnje.⁹¹

⁸⁸ Dobrica Ćosić, „Da li je naša sudbina većito ponavljanje istog“, *Duga*, (Beograd), br. 406., 16.-29. 9. 1989., 24-26.

⁸⁹ Hrvatsko proljeće, kulturno-politički pokret nastao 1970. i 1971. s ciljem ostvarivanja pripadajućih prava Hrvatske u okviru Jugoslavije. Među političkim protivnicima i u medijima dobio je naziv masovni pokret ili MASPOK. Pokret je težio legitimaciji hrvatskog nacionalnog identiteta, gospodarskim, kulturnim i političkim reformama i bio je usmjeren protiv unitarističkih strujanja unutar Jugoslavije. Obračun jugoslavenskih vlasti s MASPOK-om rezultirao je ostavkama političkog vrha SKH, događajem poznatim pod nazivom „Sjeća Hrvatske u Karađorđevu“, a posljedično i tzv. „hrvatskom šutnjom“. Osim spomenutog, raspuštena je i Matica hrvatska jer su ju smatrali nacionalističkom ustanovom, a počela su i masovna uhićenja i progoni Hrvata, kao i masovne smjene Hrvata u kulturnim, znanstvenim i gospodarskim institucijama. Preuzeto iz: „Hrvatsko proljeće“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristup ostvaren 9. IX. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26516>; Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*, (Zagreb: Školska knjiga, 2006.) 452.-462.;

⁹⁰ Silber i Little, *Smrt Jugoslavije*, 72-73.

⁹¹ *Isto*, 74-75.

Nacionalistički diskurs Srbije izazvao je lančanu reakciju u ostatku Jugoslavije, a posebno u Sloveniji i Hrvatskoj. U travnju 1990. godine, kao što je i navedeno, vlast je u Hrvatskoj, nakon prvih slobodnih parlamentarnih izbora, preuzela Hrvatska demokratska zajednica na čelu s bivšim generalom JNA, povjesničarom, i nekadašnjim nacionalističkim političkim disidentom, Franjom Tuđmanom. Axboe-Nielsen HDZ opisuje kao „šaroliku grupu neumornih nacionalista, politički očišćenih nakon nacionalističkog vala početkom 1970-ih poznatog kao 'Hrvatsko proljeće', još većih nacionalista među hrvatskim emigrantima koji su se vratili iz inozemstva i oportunističkih komunista koji su osjećali da je komunizam u Hrvatskoj na umoru.“ Prema njemu, to je naočigled bila nestabilna koalicija, sastavljena od donedavnih zagriženih političkih protivnika, koje je ujedinjavao jedino osjećaj ugroženosti Hrvatske od strane Srbije.⁹²

S obzirom da se HDZ obvezao na obranu i zagovaranje interesa Hrvatske i hrvatskog naroda, ne čudi da su na izborima u Hrvatskoj, održanim tijekom travnja i svibnja 1990., ostvarili nešto više od 40% glasova. Srbijanske vladajuće strukture, zajedno s intelektualnom elitom, bile su izrazito kritične prema toj novoj struji u hrvatskoj politici, smatrajući ih čak obnovom ustaškog pokreta.⁹³ Kao odgovor na HDZ, u Kninu su tamošnji Srbi 17. veljače 1990. osnovali Srpsku demokratsku stranku (SDS) na čelu s Jovanom Raškovićem. SDS je po svemu odgovarao ideologiji srpskih nacionalista opisivanoj na ranijim masovnim skupovima, a zalagao se za osnivanje novih autonomnih jedinica u okviru federalnih jedinica. Nakon osnivanja SDS-a, njegovi su ogranci osnivani i na drugim područjima sjeverne Dalmacije i Like, a kasnije i u Slavoniji i u drugim dijelovima Hrvatske.⁹⁴ Ipak, na izborima u Hrvatskoj većina Srba u Hrvatskoj podržala je Račanovu stranku reformiranih komunista, SKH-SDP, koja je kao „drugoplasirana“ dobila oko 30% sveukupnih glasova na izborima. Raškovićev SDS osvojio je tek trećinu srpskih glasova.⁹⁵

Dokaz buđenja hrvatskog nacionalizma pokazao se već oko mjesec dana nakon izbora, 13. svibnja 1990., kada je na zagrebačkom stadionu Maksimir prekinuta nogometna utakmica između domaćeg „Dinama“ i beogradske „Crvene zvezde“. Utakmica je samo potvrdila rastuće tenzije u zemlji i kasnije je često tumačena kao uvod u rat koji je uslijedio. Navijači „Dinama“, „Bad, Blue Boysi“, već su se i prije početka same utakmice na zagrebačkim ulicama sukobili

⁹² Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 53-54.

⁹³ Radelić et al., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 197.

⁹⁴ *Isto*, 198.

⁹⁵ Sabrina P. Ramet, *Balkanski Babilon – Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*, (Alinea: Zagreb, 2005.), 80.; Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 53.

s „Delijama“, navijačima „Crvene Zvezde“, među kojima je vrlo aktivan bio i budući ratni zločinac Željko Ražnatović Arkan. Tuča navijača nastavljena je i na terenu tijekom same utakmice, a posebno je zanimljiv detalj bio napad „Dinamova“ kapetana Zvonimira Bobana na milicajca, koji je, u kontekstu tadašnje političke situacije, predstavljao i otpor protiv srpske hegemonije u jugoslavenskim institucijama.⁹⁶ Nešto kasnije, 25. srpnja iste godine, Hrvatski je sabor usvojenim amandmanima na Ustav preimenovao Socijalističku Republiku Hrvatsku u Republiku Hrvatsku, a zvijezdu petokraku na zastavi zamijenio je hrvatskim povijesnim grbom, kojemu su ubrzo pridruženi i manji grbovi hrvatskih povijesnih pokrajina.⁹⁷

Slika 4: Zvonimir Boban udara milicajca 13. svibnja 1990.

Tuđman je nakon pobjede na izborima započeo sa smanjivanjem nerazmjerno zastupljenog broja Srba u hrvatskoj administraciji i policiji, ali je istovremeno bio spreman na određene ustupke Srbima u Hrvatskoj. Stoga je Raškoviću ponudio mjesto potpredsjednika Hrvatskog sabora, a istovremeno i pregovore o davanju kulturne autonomije Srbima u Hrvatskoj, što je bio Opačićev zahtjev od prije godinu dana. Rašković je tražio redefiniranje srpske autonomije u Hrvatskoj na način da se u novom ustavu, uz Hrvate, kao konstitutivni narod u Hrvatskoj navedu i Srbi. Tuđman je taj zahtjev odbio, a Rašković je odbio njegovu prvotnu ponudu i pozvao članove SDS-a na bojkot Hrvatskog sabora. List *Danas* u kolovozu je objavio navodno privatne razgovore između Tuđmana i Raškovića, što je Raškovića diskreditiralo među njegovim pristašama. Milošević ga je u rujnu 1990. smijenio s mjesta

⁹⁶ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 55-56.

⁹⁷ Radelić et al., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 93-94.

predsjednika SDS-a, postavivši na njegovo mjesto militantnijeg Milana Babića, mladog kninskog stomatologa.⁹⁸

Treba ipak napomenuti kako su neke od Tuđmanovih izjava dodatno pogoršavale položaj Srba u Hrvatskoj. Primjerice, na Prvom općem saboru HDZ-a, održanom u Zagrebu 24. i 25. veljače 1990., Tuđman je izjavio kako „NDH nije bila samo zločinačka tvorevina, nego i povijesna težnja hrvatskog naroda za vlastitom državom.“⁹⁹ Ta je Tuđmanova izjava definitivno poslužila srpskom političko-medijskom potpirivanju teza o obnovi ustaštva u Hrvatskoj. Iako, treba reći, ona se u smislu povijesne znanosti može smatrati utemeljenom jer u to su vrijeme mnogi Hrvati „zbog određenih povijesnih čimbenika“ uistinu težili za samostalnom hrvatskom državom. Također, treba reći i da se Tuđman u istom govoru osvrnuo i na hrvatske komuniste i partizane kojima je odao počast i pripisao postojanje Federalne Države Hrvatske u sklopu partizanskog pokreta, koje je smatrao izrazito važnim u daljnjem povijesnom kontekstu. Iz svega toga može se zaključiti da je Tuđman u svom praktičnom političkom djelovanju nastojao neprestano tražiti povijesni kontekst i objašnjenja povijesnih pojava, kao i paralele i povezanost između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.¹⁰⁰

4. Balvan revolucija – početak srpske pobune u Hrvatskoj

4.1. Jačanje naboja i širenje histerije

Popisom stanovništva provedenim 1991. godine ustanovljeno je da u Republici Hrvatskoj živi 4.784.265 stanovnika, među kojima 3.736.356 (78%) hrvatske i 581.663 (12%) stanovnika srpske nacionalnosti. Populistički i eksplicitno nacionalistički program HDZ-a tijekom predizborne kampanje u Hrvatskoj predstavljao je znakovit odmak od dotadašnjeg „bratstva i jedinstva“, koje je, barem na papiru, jamčilo sigurnost Srba u Hrvatskoj. Ulje na vatru njihove zabrinutosti redovito je dolijevala beogradska promidžba o „obnovi ustaštva“ u Hrvatskoj, a često neodmjerene i radikalne izjave HDZ-ovih predstavnika dodatno su „tjerale vodu na mlin“ određenih srbijanskih medija te u konačnici mobilizirale i približile hrvatske Srbe Miloševićevoj politici. U napetostima koje su uslijedile nakon prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj i pobjede HDZ-a, jedan dio srbijanskog tiska dodatno je osnažio demonizaciju

⁹⁸ Ramet, *Balkanski Babilon*, 80-81.

⁹⁹ Gumzej, *Od Balvana do Daytonu*, 44.

¹⁰⁰ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 58-59.

novе hrvatske vlasti i sve je češće podsjećao na tragičnu sudbinu koju je srpski narod pretrpio u NDH, čime je i odbojnost Srba u Hrvatskoj prema novoj hrvatskoj vlasti sve više rasla.¹⁰¹

Snazna odbojnost Srba u Hrvatskoj prema HDZ-u pokazala se već 4. ožujka 1990. na javnom skupu održanom na Petrovoj gori, najavljenom još prije Prvoga općeg sabora HDZ-a. Taj miting organizirale su općine Vojnić i Vrginmost zajedno s Jugoslavenskom samostalnom demokratskom strankom (JSDS). Tom prilikom okupilo se više desetaka tisuća Srba iz svih dijelova Jugoslavije, a na skupu se jasno mogla vidjeti ikonografija slična onoj s prijašnjih srpskih masovnih skupova. Okupljeno mnoštvo tražilo je uhićenje Franje Tuđmana, koji je optužen za ustaštvo, a osim toga isticali su ugroženost Srba u Hrvatskoj i „tuđmanizaciju“ reformiranih hrvatskih komunista. Ubrzo zatim, sredinom istog mjeseca, tijekom HDZ-ovog skupa u Benkovcu Srbin Boško Čubrilović htio je pucati na Tuđmana plinskim pištoljem, ali je u tom naumu spriječen od strane osiguranja skupa. Zbog toga ga je benkovački sud osudio na uvjetnu zatvorsku kaznu. Spomenuti skup neprestano je ometan od strane skupine osoba srpske nacionalnosti koje su provocirale HDZ-ovce, što je, pored Čubrilovićeva slučaja, dovoljno govorilo o napetosti situacije u Hrvatskoj.¹⁰²

Vodstvo SDS-a maksimalno je iskoristilo i slučaj Miroslava Mlinara koji je potresao Benkovački kraj 18. svibnja 1990. Naime, tog su dana SDS-ovog dužnosnika Mlinara pronašli izbodenog, što je srbijanski tisak, bez ikakve istrage spomenutog događaja, iskoristio kako bi oprimjerio navodnu genocidnost hrvatskog naroda i HDZ-a. Napad na Mlinara proglašen je napadom na sve Srbe u Hrvatskoj. SDS je zbog tog događaja odlučio postupno prekinuti sve odnose s Hrvatskim saborom, a godinu dana poslije u hrvatskom je tisku objavljeno da je događaj bio insceniran od strane Jovana Raškovića i kasnijih istaknutih dužnosnika Republike Srpske Krajine, Zdravka Zečevića i Radomira Kužeta. Kasnije je Mlinar diskreditiran i u srpskim krugovima jer je 1991. godine otišao u Australiju i od tamošnjih srpskih iseljenika prikupljao sredstva za osnutak televizije u Kninu, za što nije bio ovlašten. U svakom slučaju, napad na Mlinara iskorišten je ili insceniran u svrhu pojačavanja nepovjerenja lokalnih Srba prema novim hrvatskim vlastima.¹⁰³

Sol na ranu nezadovoljstva Srba u Hrvatskoj stavljena je 25. srpnja 1990. donošenjem amandmana na hrvatski ustav. Amandmanima je zemlja dobila naziv Republika Hrvatska, crvenu petokraku zvijezdu na zastavi zamijenio je povijesni hrvatski grb s 25 crvenih i bijelih

¹⁰¹ Radelić et al., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 192-201.

¹⁰² Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 59.

¹⁰³ *Isto*, 63-64.

polja, a službenim je pismom proglašena latinica, iako se u područjima sa srpskom većinom jamčila i službena upotreba ćirilice. Kninski Srbi te su promjene republičkih simbola protumačili kao obnovu znakovlja ustaške NDH, unatoč argumentima da se povijesni hrvatski grb nalazio i u grbu SR Hrvatske, kao i u grbu nekadašnje Kraljevine Jugoslavije. Istovremeno su odbacivali optužbe o stvaranju srpske države u Hrvatskoj, definirajući svoje postupke kao „reakciju na kroatocentrizam i torturu“ nove hrvatske vlasti.¹⁰⁴ Dejan Jović napominje da su dogovorom između HDZ-a i opozicijskog SKH-SDP-a u posljednji trenutak spriječene još radikalnije promjene Ustava, kao ona o proglašenju Hrvatske „nacionalnom državom hrvatskog naroda“ umjesto države njezinih građana. Za te radikalnije promjene glasao je SKH-SDP, što su brojni Srbi u Hrvatskoj, koji su u velikom broju svoj glas na izborima dali upravo njima, smatrali izdajom.¹⁰⁵

Potkraj lipnja 1990. SDS je počeo organizirati Srbe u općinama Knin, Gračac, Obrovac, Donji Lapac, Benkovac i Titova Korenica, što je rezultiralo stvaranjem saveza nazvanog Zajednicom općina Sjeverne Dalmacije i Like.¹⁰⁶ U obrazloženju povodom osnivanja saveza navedeno je da se općine povezuju zbog „bolje gospodarske i kulturne povezanosti srpskog naroda koji je živio na tim područjima“ te da „novoosnovana Zajednica općina ne namjerava ugroziti suverenitet ili privredno jedinstvo Republike Hrvatske“. Predsjednikom privremenog predsjedništva Zajednice općina imenovan je SDS-ov Milan Babić, koji je istovremeno obavljao funkciju predsjednika Skupštine općine Knin. U dalmatinskom Kosovu Babić je 1. srpnja 1990. i službeno proglasio osnutak Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, kojoj su, osim Knina, ubrzo pristupile općine Gračac, Donji Lapac, a kasnije i druge općine s većinskim srpskim stanovništvom.¹⁰⁷

Već 3. srpnja 1990. Babić se obratio predstavnicima općina Beli Manastir, Benkovac, Daruvar, Donji Lapac, Dvor na Uni, Glina, Gračac, Grubišno Polje, Knin, Kostajnica, Obrovac, Pakrac, Petrinja, Titova Korenica, Vojnić, Vrginmost i Vukovar. U svom obraćanju najavljene ustavne promjene ocijenio je pogubnima za „ravnopravnost naroda i narodnosti u SR Hrvatskoj, posebno srpskog naroda“, te je iznio prijedlog da se sve hrvatske općine s većinskim srpskim stanovništvom zauzmu protiv predloženih ustavnih promjena. Istovremeno su predstavnici spomenutih općina pozvani u Knin na sastanak 6. srpnja 1990., na koji se većina

¹⁰⁴ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 66-67.

¹⁰⁵ Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 484.

¹⁰⁶ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 56.

¹⁰⁷ Radelić et al., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 202.

i odazvala. Sastanku su prisustvovali i predstavnici SDS-a te SKD-a „Zora“. Zaključeno je da je potpuno neprihvatljivo da Srbi u Hrvatskoj postanu nacionalna manjina, a nove hrvatske simbole ocijenili su kao „problematične“.¹⁰⁸

U mjestu Srb 25. je srpnja 1990. održan masovni sastanak nazvan „Srpski sabor“, kao odgovor na ustavne amandmane koje je isti dan prihvatio Hrvatski sabor. Jedina točka dnevnog reda na zasjedanju „Srpskog sabora“ trebao je biti „ustavni položaj srpskog naroda u Hrvatskoj“. U pozivu za sudjelovanje na sastanku Milan Babić naveo je da „Srpski sabor“ sazivaju predsjednici „srpskih opština“ u Hrvatskoj i vodstvo Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like. „Srpski sabor“ donio je odluku o osnivanju Srpskog nacionalnog vijeća (SNV) s ciljem ostvarivanja srpske teritorijalne autonomije u Hrvatskoj. To je vijeće u određenom smislu bilo revolucionarno tijelo, čije je osnivanje označilo i formalni početak srpske pobune u Hrvatskoj.¹⁰⁹

Slika 5: Miting u Srbu 25. 7. 1990.

U sastav SNV-a ušli su: Jovan Rašković, Milan Babić (predsjednik Skupštine općine Knin), David Rastović (predsjednik Skupštine općine Donji Lapac), Simo Rajšić (predsjednik

¹⁰⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 67-68.

¹⁰⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 72.; Ramet, *Balkanski Babilon*, 81.

Skupštine općine Dvor na Uni), Velibor Matijašević (predsjednik Skupštine općine Glina), Slavko Dokmanović (predsjednik Skupštine općine Vukovar), jerej Savo Bosanac (predstavnik SPC-a), Mile Dakić (predsjednik JSDS-a), Vojislav Lukić, ali i zastupnici SDS-a u Hrvatskom saboru: Jovan Opačić, Radoslav Tanjga, Dušan Zelembaba, Dušan Ergarac i Ratko Ličina. U tom je sastavu SNV izradio „Deklaraciju o suverenosti i autonomiji srpskog naroda“, koja je nedugo zatim i plebiscitarno prihvaćena, na velikom narodnom zboru pred oko 120 000 ljudi.¹¹⁰ Predsjednikom SNV-a 31. srpnja imenovan je Milan Babić, a tijekom kolovoza i rujna iste godine vijeće je među Srbima u Hrvatskoj provelo nezakoniti referendum na kojemu je većina glasača glasala za srpsku autonomiju u Hrvatskoj. Iako hrvatske vlasti nisu priznavale referendum, smatrajući ga nezakonitim, Srbi u Hrvatskoj već su u rujnu 1990. proglasili autonomiju, pozivajući se na institucionalni mehanizam mjesnih zajednica proizašao iz Ustava SFRJ.¹¹¹

„Deklaracijom o suverenosti i autonomiji srpskog naroda“ zaključeno je da Srbi u Hrvatskoj imaju pravo na opredjeljenje o ustroju buduće Jugoslavije u federaciju ili u konfederaciju. Također, legitimizira se odcjepljenje Hrvatske od Jugoslavije, ali se napominje da se odcjepljuju narodi, a ne države, tj. savezne republike. U tom kontekstu i Srbi unutar hrvatskih granica imaju pravo na autonomiju, čiji oblik ovisi o budućem uređenju jugoslavenske države. U slučaju opstanka Jugoslavije kao federacije, Srbima u Hrvatskoj, prema „Deklaraciji“, mora se priznati pravo na jezičnu, prosvjetnu i kulturnu autonomiju, provedenu putem pune samouprave općina s većinskim srpskim stanovništvom, i povezivanjem istih u zajednice općina. U protivnom, ako se Jugoslavija preuredi u smjeru konfederacije, Srbi u Hrvatskoj imaju pravo na političko-teritorijalnu autonomiju. Zaključeno je i to da „Srpski sabor“, kao novo političko predstavništvo srpskog naroda u Hrvatskoj, 25. srpnja 1990. za srpski narod poništava sve ustavne i druge zakonske promjene kojima se negira suverenitet srpskog naroda i umanjuje njegovo autonomno pravo.¹¹² Ustavni sud Republike Hrvatske spomenutu je deklaraciju proglasio nezakonitom u okviru novih ustavnopravnih prilika.¹¹³

Stvarni cilj „izjašnjavanja“ Srba u Hrvatskoj nije bilo poboljšanje njihova položaja u Republici Hrvatskoj, već pripajanje dijelova hrvatskog državnog teritorija budućoj

¹¹⁰ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 72

¹¹¹ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 56.; Ramet, *Balkanski Babilon*, 81.

¹¹² Radelić et al., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 204-205.

¹¹³ Ramet, *Balkanski Babilon*, 81.

jugoslavenskoj državi u kojoj je Srbija trebala biti dominantna. Nova je jugoslavenska država trebala nastati nakon raspada postojeće jugoslavenske države, u kojoj su, sudeći po Memorandumu iz 1986., ugroženi i Srbi i srpstvo. Nova jugoslavenska država Srbima je iz tog razloga bila nezamisliva kao konfederalna zajednica, tj. zajednica suverenih država.¹¹⁴ To je vidljivo u zapisu Borisava Jovića iz 1990., kada je generalu Veljku Kadijeviću rekao:

„(...) da bih ih ja najradije isterao silom iz Jugoslavije, jednostavnim presecanjem granice i proglašavanjem da su se svojim odlukama sami doveli u tu situaciju, ali ne znam šta da radimo sa Srbima u Hrvatskoj. Nisam za primenu sile, nego da ih [Hrvate] stavimo pred svršeni čin. Da se razradi akcija u tom smeru, sa varijantom da se pre konačnog isterivanja [Hrvata] održi referendum [Srba u Hrvatskoj] na osnovu koga bi se odlučilo gde izvršiti razgraničenje. Veljko se slaže.“¹¹⁵

4.1.1. Pobuna kninskih „milicionera“

Krajem svibnja 1990. u srbijanskom tisku pojavila se informacija da će nova hrvatska vlast miliciju u Hrvatskoj preimenovati u „redarstvo“, kako bi se ponovno uspostavio „rečnik zvaničan u vreme NDH“. Kako su još prije dolaska HDZ-a na vlast ukinuti općinski sekretarijati unutrašnjih poslova (SUP), područja s većinskim srpskim stanovništvom bila su bez „komunalne samostalnosti“ milicije. U istom članku srbijanskoga tiska to je protumačeno kao ugroza Srba u Hrvatskoj jer će među njih sada dolaziti „nepoznati milicionari“, kojima ne bi trebalo vjerovati. Osim toga, na taj su način htjeli dokazati da će Tuđman, koji je u svom predizbornom govoru obećao smanjivanje udjela Srba u hrvatskoj miliciji, svoje planove nastojati provesti na sve moguće načine.¹¹⁶

U otvorenom pismu koje je skupina od 50 pripadnika kninske Stanice javne sigurnosti uputila Petru Gračaninu, sekretaru saveznog SUP-a, naglašena je „ekstremnost“ nove hrvatske vlasti koja smanjuje broj milicajaca srpske nacionalnosti. U pismu je navedeno i da kninski milicajci odbijaju nove odore jer podsjećaju na ustaške odore u NDH, kao i preimenovanje službe u „redarstvo“, koji korijene terminološki vuče također iz razdoblja NDH. Zahtijevan je prihvatljiviji naziv za tijela unutrašnjih poslova, npr. „policija“, i simboli prihvatljivi i Srbima. Pismo Gračaninu nisu potpisala osmorica kninskih milicajaca srpske nacionalnosti, koji su

¹¹⁴ Radelić et al., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 205.

¹¹⁵ Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ* (Beograd: Politika, 1995), 159-160.

¹¹⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 68.

zbog toga što „pristaju da obuku crne ustaške uniforme“ i postanu „redari“ ubrzo u posebnom članku označeni kao „novi Brankovići“, tj. izdajice srpskog naroda, zbog čega je na kraju članka istaknuto: „Bog i srpski narod neka im sude.“¹¹⁷

Hrvatska policija tek je krajem 1990. godine uvela nove odore plavo-sive boje, na kojima je crvenu zvijezdu zamijenio novi hrvatski grb, a potpuno nove odore hrvatske policije pojavile su se tek krajem 1991. godine. Također, treba istaknuti da milicija nikad nije preimenovana u „redarstvo“, nego u „policiju“, a ustaško znakovlje¹¹⁸ među pripadnicima hrvatske vojske i policije počelo se koristiti tek od ljeta i jeseni 1991. godine, iako ono nikad nije bilo službeno. Tijekom 1991. godine niti simboli niti ustaška ideologija nisu bili temeljni ili prevladavajući element svjetonazora i identiteta hrvatske vojske i policije. Sve navedeno upućuje na zaključak da je pismo kninskih „milicionera“ bilo u potpunosti neargumentirano i temeljeno na pretpostavkama, no pokazalo je da ti isti „milicioneri“ nisu spremni na prihvaćanje nove hrvatske vlasti.¹¹⁹

U Stanici javne sigurnosti u Kninu, nedugo nakon objave otvorenog pisma, održan je sastanak kojemu su prisustvovali ministar unutrašnjih poslova Hrvatske Josip Boljkovac, njegov zamjenik Perica Jurić, sekretar općinskog SUP-a Šibenika Ante Bujas, dužnosnici SDS-a Babić, Opačić i Zelembaba te svi kninski policajci koji tada nisu bili na dužnosti. Glavnu riječ vodili su Babić, Opačić i Zelembaba, a mišljenje Ante Bujasa je da su upravo oni i inicirali slanje otvorenog pisma. Bujas se kasnije prisjetio da se policajci na sastanku nisu isticali te da inspektor Milan Martić, kasniji ministar unutrašnjih poslova tzv. „Republike Srpske Krajine“, nije na sastanku progovorio niti jednu riječ. Srpski policajci na sastanku su zahtijevali da nitko od potpisnika otvorenog pisma ne bude suspendiran te da se u Kninu, kao sjedištu novoosnovane Zajednice općina sjeverne Like i Dalmacije, ponovno osnuje općinski SUP. Boljkovac je pod velikim pritiskom na njihove zahtjeve pristao, ali je tražio da se potpisnici pisma u novom pismu odreknu svojih stavova.¹²⁰

¹¹⁷ *Isto*, 68-69.

¹¹⁸ Nošenje ustaškog znakovlja na odorama odnosi se ponajprije na jedinice Hrvatskih obrambenih snaga (HOS), službeno osnovanih krajem lipnja 1991. godine. Na beretkama HOS-ovaca nosio se povijesni hrvatski grb s prvim bijelim poljem, a nošene su i crne kape s ustaškim oznakama, oblikom jako slične onima koje su ustaše nosile u Drugom svjetskom ratu. Preuzeto iz: Nikola Bajto, „HOS-ova kapa“, *Novosti*, (Zagreb), on-line izdanje, 13. II. 2016., pristup ostvaren 9. IX. 2022., <https://www.portalnovosti.com/hos-ova-kapa>

¹¹⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 69.

¹²⁰ *Isto*, 69-70.

4.2. Naoružavanje i organiziranje pobunjenika

U republičkim skladištima oružja Teritorijalne obrane bile su goleme zalihe lakog pješačkog oružja i topništva, što je u određenom smislu predstavljalo jamstvo neovisne obrane republika od unutrašnjeg i vanjskog neprijatelja. Nakon izbora u dvjema sjeverozapadnim republikama i tijekom formiranja novih vlada, 14. svibnja 1990. JNA je počela prazniti skladišta TO-a u Sloveniji i Hrvatskoj. Važnost i značenje tih događaja bili su očiti, poglavito iz činjenice da su u Hrvatskoj ispražnjena samo ona skladišta u većinski hrvatskim područjima.¹²¹ JNA je u Sloveniji oduzela većinu (oko 70%) oružja u posjedu slovenskih snaga TO, a istovremeno su takve akcije poduzete i u Bosni i Hercegovini, osim na područjima s većinskim srpskim stanovništvom. To je oružje postalo osnova budućim srpskim oružanim snagama. Osim toga, JNA je umirovila slovenske i hrvatske časnike, a unaprijedila Srbe na njihove položaje. Taj novi val časnika JNA u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini provodio je pripreme budućih srpskih ustanika, naoružavanih od strane srbijanske vlasti.¹²²

Na taj su način Slovenija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina gotovo u cijelosti razoružane i uspješno pripremljene za buduće planove Miloševića i Kadijevića. Zanimljivo je da je Kadijević za krizu u Jugoslaviji izravno krivio vođu SSSR-a, Mihaila Gorbačova, jer je „veoma jeftino prodao ideju socijalizma i komunizma, razbio Varšavski pakt, porušio socijalizam u Istočnoj Evropi, destabilizovao SSSR itd.“ Naime, obrazac razoružavanja slovenske i hrvatske TO, kako bi se republike onemoćalo do točke u kojoj ne mogu donijeti vlastite odluke, potekao je upravo od Gorbačova. Samo nekoliko mjeseci ranije, 12. ožujka 1990., litavski parlament jednoglasno je proglasio neovisnost Litve. Gorbačov im je u rekordnom roku izdao ultimatum o povlačenju deklaracije o nezavisnosti, a građane Litve pozvao je da predaju oružje radi „privremene pohrane“.¹²³

Razoružavanjem slovenske i hrvatske TO postavljeni su temelji za nametanje novih rješenja jugoslavenske krize Hrvatima i Slovencima. Milošević je, pored razoružanja hrvatske TO, nastojao nad dijelovima Hrvatske ostvariti i političku kontrolu uspostavivši snažnu vezu s rukovodstvom SDS-a u Krajini. Tijekom proljeća i početkom ljeta 1990. sve su intenzivnija bila osporavanja hrvatskih granica od strane najistaknutijih lidera SDS-a, ali i srbijanskog političkog vrha. Borisav Jović 28. svibnja 1990. u svom je govoru u Saveznoj skupštini utvrdio

¹²¹ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 84.

¹²² Ramet, *Balkanski Babilon*, 81-82.

¹²³ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 84-85.

da će, u slučaju odcjepljenja bilo koje jugoslavenske republike, njezine granice podlijegati ponovnom određivanju. Milošević je, pak, dva tjedna poslije u svom govoru u Narodnoj skupštini Srbije okarakterizirao Ustav iz 1974. kao „primer ustavne podvale srpskom narodu“ te da će se u slučaju odbijanja federativne Jugoslavije od strane drugih jugoslavenskih republika ponovno otvoriti političko pitanje granica Srbije. Jedan od lidera SDS-a, Jovan Opačić, otišao je još dalje i eksplicitnije od Miloševića te je u glavnim crtama objasnio što bi eventualni raspad Jugoslavije značio u praksi. Prema njemu, u tom bi se slučaju srbijanska država protezala „od Like i Korduna do Pirota, odnosno od Subotice do Dubrovnika“.¹²⁴

Već su sredinom srpnja 1990. postojale indikacije da se Srbi u Hrvatskoj organiziraju u vojne jedinice. U općinama u kojima su činili većinu, Srbi su nastojali dobiti odobrenje Beograda za naoružavanje oružjem Teritorijalne obrane, ali taj je zahtjev general Kadijević odbio. Ipak, srpsko je rukovodstvo smatralo da će se Srbi u Hrvatskoj već nekako domoći oružja. Borisav Jović, predsjednik Predsjedništva SFRJ, 13. se kolovoza 1990. u Beogradu sastao s predstavnicima hrvatskih Srba, na čelu s Milanom Babićem. Oni su u ime svih hrvatskih Srba od saveznih vlasti tražili zaštitu, obrazlažući svoj zahtjev tvrdnjom o ugroženoj sigurnosti Srba u Hrvatskoj, koji su zbog toga prisiljeni na samoobranu i samoorganiziranje. Samo nekoliko dana nakon tog beogradskog sastanka doći će do otvorene i oružane srpske pobune u Hrvatskoj.¹²⁵

Početak 1991. godine na području Knina bilo je nekoliko tisuća naoružanih Srba, organiziranih u jedinice i štabove zadužene za pokrivanje određenih prometnica i izvještavanje Knina o stanju na tim prometnicama. Organizaciju srpskih pobunjenika pomogla je srpska Služba državne bezbednosti. U tu su svrhu u lipnju 1990. iz te organizacije u Knin poslani Franko Simatović Frenki i Radovan Stojičić Badža. Oni su u Kninu razvijali mrežu suradnika, u koju je bio uključen i Željko Ražnatović Arkan, međunarodni kriminalac i kasniji ratni zločinac. Ražnatović je u listopadu 1990. osnovao vlastitu paravojnu organizaciju naziva Srpska dobrovoljačka garda, još nazivanu i „arkanovci“ te „Arkanovi tigrovi“.¹²⁶ U studenom iste godine Ražnatović odlazi u Knin na sastanak „ratnog savjeta“, gdje je raspravljano o dizanju pobune u Dvoru na Uni. Hrvatska je policija u Dvoru na Uni uhitila Ražnatovića.¹²⁷

¹²⁴ Isto, 86.

¹²⁵ Radelić et al., *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 206-207.

¹²⁶ Radelić et al. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 208-209.; Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 83.

¹²⁷ Radelić et al. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 209.

Okolnosti Arkanova puštanja iz hrvatskog zatvora nikada nisu do kraja razjašnjene. Tijekom istrage u Zagrebu Arkan je izjavio da je u Hrvatsku došao „iz čistog avanturizma“ te zbog toga „što je bio deprimiran zbog svađe sa suprugom“ i da „nije imao nikakvih loših namjera“. U Zagrebu mu je potom i suđeno pod optužbom pripremanja oružane pobune s ciljem rušenja ustavnog poretka RH, a u travnju 1991. sud mu je izrekao prvostupanjsku presudu. Nakon toga došlo je rješenje da se Arkana i ostale privedene pripadnike SDG-a odmah pusti na slobodu. Barić tvrdi da je moguće da je pušten iz zatvora kao dio dogovora hrvatske i srbijanske vlasti.¹²⁸ Nakon puštanja iz zatvora Arkan sa svojom Srpskom dobrovoljačkom gardom sudjeluje u ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.¹²⁹

4.3. Blokiranje prometnica i početak otvorene pobune

Zbog uvjerenja o organiziranju srpske pobune na kninskom području hrvatske su vlasti odlučile da se iz policijskih postaja na područjima moguće srpske pobune izvuče oružje policijskih rezervista. Hrvatska je policija 17. kolovoza 1990. započela s izvlačenjem spomenutog naoružanja, ali je bila tek djelomično uspješna. Jedan je dio policijskih snaga, uključujući i oklopne transportere, krenuo iz Zagreba prema Dalmaciji Ličkom magistralom. Drugi dio na isto mjesto upućen je helikopterima. U Titovoj Korenici (danas naselje Korenica u Lici) okupljeni Srbi blokirali su napredovanje hrvatske policije Ličkom magistralom i prisilili ju na povlačenje prema Slunju. Drugi dio snaga, upućen helikopterima, JNA je prisilila na prekid puta u područje pobune i povlačenje prema Ogulinu. Tada je po prvi put JNA otvoreno pristala uz srpske pobunjenike.¹³⁰

Osim toga, JNA je lokalne zalihe oružja raspodijelila novoosnovanim milicijskim postrojbama pobunjenih Srba.¹³¹ Operacije hrvatske policije izazvale su masovna okupljanja i demonstracije lokalnih Srba na području sjeverne Dalmacije i Like. Kako su se toj pobuni priključili i policajci srpske nacionalnosti, nije dugo trebalo da oružje rezervne policije dospije u ruke ostalih srpskih pobunjenika i civila. Događaji koji su zatim uslijedili dali su i slikovit naziv početku srpske pobune u Hrvatskoj.¹³² Naoružani pobunjeni Srbi i postrojbe koje je

¹²⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 319.

¹²⁹ Radelić et al. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 209.

¹³⁰ *Isto*, 207.

¹³¹ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 90.

¹³² Radelić et al. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 207.

Miloševićev SDB doveo iz Srbije na spomenutom su području podizali barikade od kamenja, vozila i balvana te tako „odsjekli“ Dalmaciju od kontinentalne Hrvatske.¹³³

Pobunjeni Srbi organizirali su naoružane straže, a na kriznom području vodeće osobe pobunjenih Srba proglasili su ratno stanje. Osim na spomenutom području, u idućim danima noćne straže organizirane su i na području Donjeg Lapca, Gračaca, Titove Korenice, Slunja, Vrginmosta i okolice Osijeka. Također, u nekim su općinama, kao npr. u Glini i Pakracu, lokalni Srbi organizirali prosvjedne skupove.¹³⁴ Vlada Republike Srpske Krajine kasnije je proglasila 17. kolovoza 1990. „Danom ustanka srpskog naroda“, a krajem srpnja 1992. taj isti 17. kolovoza 1990. označen je kao prvi dan rata na području RSK.¹³⁵ Hrvatska je strana zbog balvanima blokiranih prometnica te događaje prozvala „balvan-revolucijom“¹³⁶

Slika 6: Blokirane prometnice u Hrvatskoj 1990.

Događaje 17. kolovoza srbijanski su mediji ponovno maksimalno iskoristili za širenje dezinformacija i neosnovanu demonizaciju nove hrvatske vlasti. Do krajnosti je naglašeno ugrožavanje Srba od strane nove hrvatske vlasti, a sve je izražajnija postajala i panika od

¹³³ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 90.

¹³⁴ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 459-460.

¹³⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 80.

¹³⁶ Radelić et al. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 207.

potencijalnog hrvatskog napada na Srbe. Nakon 17. kolovoza 1990. prometne su veze ubrzo ponovno uspostavljene, ali i dalje je dolazilo do povremenih prekida prometa zbog postavljanja novih zapreka na cestama i eksploziva na željezničkim prugama. Nerijetko su pobunjeni Srbi s postavljenih barikada pucali na vozila, civile i hrvatske policajce.¹³⁷

U mjesecima nakon prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj, predano se radilo na sastavljanju i donošenju novog ustava. Istovremeno, novo je hrvatsko vodstvo potpuno odustalo od sudjelovanja na izradi novog jugoslavenskog ustava.¹³⁸ Hrvatski ustav donesen je 22. prosinca 1990., a Republika Hrvatska njime se ustanovljuje kao: „nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Madžara, Židova i drugih, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN i zemalja slobodnoga svijeta.“¹³⁹ Iako je novi ustav Srbima u Hrvatskoj jamčio ravnopravnost s hrvatskim narodom, u odnosu na jugoslavenski ustav oduzeo im je status konstitutivnog naroda u hrvatskoj državi, što je u srbijanskim krugovima protumačeno kao da ih se podčinjava, što je dodatno uzburkalo duhove prošlosti i evociralo traume Srba u Hrvatskoj pod vlašću NDH. Dva dana prije donošenja spornoga Ustava, 20. prosinca 1990., Srbi u Hrvatskoj proglasili su uspostavu Srpske autonomne oblasti – SAO Krajine.¹⁴⁰

Tijekom 1991. godine u Hrvatskoj je zabilježeno nekoliko napada na lokalne Srbe, u kojima su izravno ili neizravno sudjelovali i neki od važnijih pojedinaca iz Tuđmanove Hrvatske demokratske zajednice. To je uvelike doprinijelo razvoju osjećaja nesigurnosti kod Srba u Hrvatskoj, ali treba napomenuti da je bilo kakva usporedba hrvatske demokratske vlasti sa zločinačkim ustaškim režimom NDH u potpunosti neutemeljena.¹⁴¹

4.3.1. Incident u Pakracu

Tijekom prve polovine 1991. pobunjeni Srbi u Hrvatskoj nastojali su proširiti područje pod svojom kontrolom, što je dovelo do novih incidenata. U općini Pakrac u zapadnoj Slavoniji tamošnja je skupština 22. veljače 1991. odlučila da tamošnja policijska postaja ulazi u SUP

¹³⁷ Radelić et al. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 207-208.

¹³⁸ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 59.

¹³⁹ „Ustav Republike Hrvatske“. *Narodne novine* (Zagreb), 22.XII.1990., 56.

¹⁴⁰ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 59.

¹⁴¹ *Isto*, 79.

SAO Krajine. Ubrzo je provedena i nelegalna mobilizacija policijskih rezervista srpske nacionalnosti, koji su 1. ožujka preuzeli nadzor nad pakračkom policijskom postajom. Hrvatska policija pobunu je ugušila već sljedeće jutro, što je Borisava Jovića ponukalo da bez dogovora s drugim članovima Predsjedništva SFRJ odobri ulazak snaga JNA u Pakrac. Iako je Armija isplanirala napad na hrvatske policajce u Pakracu, do njega ipak nije došlo.¹⁴²

Nedugo zatim, 2. ožujka 1991., u Dvoru na Uni održano je zasjedanje Izvršnog odbora SDS-a, pod predsjedanjem Jovana Raškovića. Odbor je najoštrije osudio akciju hrvatske policije u Pakracu, osudivši cjelokupnu „tzv. novu hrvatsku demokratiju“ da je na taj način pokazala svoje „zločinačko lice“ i potvrdila „historijski kontinuitet sa NDH“. Istog dana, u Dvoru su na mitingu pred nekoliko tisuća osoba govorili Rašković, Opačić i Zelembaba, kada je izjavljeno i da je hrvatskom akcijom u Pakracu objavljen rat srpskom narodu, koji će, po Raškovićevoj izjavi, Srbi prihvatiti. U tom duhu dužnosnici SDS-a tijekom prve polovine ožujka 1991. naoružavali su srpsko stanovništvo na području zapadne Slavonije.¹⁴³

Događaje u Pakracu maksimalno je u huškačke svrhe iskoristio i beogradski tisak. U „vanrednom izdanju“ *Večernjih novosti* od 2. ožujka 1991. u članku pod naslovom *Masakr golorukog naroda* pisalo je da je Pakrac napalo „više od 8000 redarstvenika, specijalaca i do zuba naoružanih pripadnika HDZ-a“, od kojih su se „goloruki Srbi“ branili „motkama i vilama“. Dodatno, objavljena je i informacija da je najmanje troje ljudi srpske nacionalnosti u Pakracu ubijeno, a više desetina ih je teže ili lakše ranjeno. Već sljedećeg dana u istim novinama objavljeno je da „zvanično“ u Pakracu nije bilo ni mrtvih ni ranjenih, ali prema neslužbenim i neprovjerenim informacijama poginulo je 11 Srba, među kojima i protojerej pakračke Srpske pravoslavne crkve i član SNV-a Savo Bosanac. Isto izdanje *Večernjih novosti* o događajima u Pakracu izvještavalo je u naslovima: *Invazija na Pakrac, Teror fašistoidne vlasti* i *Masakr pred crkvom*. Sljedećeg je dana objavljeno da Savo Bosanac ipak nije poginuo, niti je bio u Pakracu za vrijeme incidenta. Šestog su ožujka *Večernje novosti* morale konačno zaključiti da u događajima u Pakracu nitko od Srba niti je poginuo niti je bio ranjen. Širenje dezinformacija opravdano je strahom od „nesreće“ jer se „ništa drugo ne može očekivati“ kad hrvatski „jurišnici navale“ na „goloruke i miroljubive ljude“ i kada se iz „hermetički zatvorenog Pakraca“ čuje pucnjava. Članak je zaključen zadovoljstvom što žrtava ipak nije bilo, s nadom da će „svest i savest“ prevladati nad „iracionalnom podsvešću“.¹⁴⁴

¹⁴² Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 114.

¹⁴³ *Isto*, 114.

¹⁴⁴ *Isto*, 114-115.

4.4. Priklanjanje JNA velikosrpskoj opciji

Do sredine 1991. gotovo 100% Hrvata u Hrvatskoj glasalo je za odcjepljenje i nezavisnost Republike Hrvatske. Kako im je prethodne godine oduzeta većina naoružanja TO, Slovenija i Hrvatska postale su očajne u potrazi za oružjem te su za isto tražile strane izvore.¹⁴⁵ Kako je istovremeno s raspadom Jugoslavije tekao i raspad Varšavskog pakta, čijeg se napada Jugoslavija pribojavala desetljećima, zemlje Varšavskog pakta predstavljale su idealan izvor oružja. Umirovljeni hrvatski general Martin Špegelj stoga je potajno izveo nabavu oružja u Mađarskoj, a već u jesen 1990. godine u Hrvatsku i Sloveniju preko mađarske granice počele su pristizati velike isporuke oružja i streljiva, što su zabrinuto promatrali Kadrijević, Jović i Milošević.¹⁴⁶ Oružje je zatim raspodijeljeno hrvatskim policijskim postajama.¹⁴⁷

Kupovinu oružja Hrvati su tumačili kao defanzivni, a pobunjeni Srbi kao ofenzivni korak hrvatske vlasti. Hrvati su opravdavali kupovinu oružja tvrdnjama da hrvatska policija nema uvjete za izvršavanje svojih ustavnih obveza te da pobunjeni Srbi u Hrvatskoj odbijaju poslušnost novoizabranoj hrvatskoj vlasti. S druge strane, pobunjeni Srbi nabavu oružja osuđivali su tvrdnjama da je ona protivna jugoslavenskom ustavu te stoga i nezakonita. Nabava oružja za hrvatsku policiju samo je produbila njihove strahove o obnovi ustaštva te o ugrozi Srba u Hrvatskoj, što je do krajnjih granica iskorišteno u nekoliko beogradskih novina. U toj atmosferi već je postalo nezamislivo da će se problemi riješiti mirnim putem.¹⁴⁸

Naredbom Predsjedništva SFRJ 9. siječnja 1991. na jugoslavenskom teritoriju morale su se raspustiti sve naoružane skupine, pa i one u sastavu Ministarstva unutarnjih poslova, koje su izvan zapovjedne strukture JNA, tj. „čija organizacija nije utvrđena u skladu sa saveznim propisima“. Spomenute „naoružane skupine“ dobile su rok od deset dana da predstavnicima JNA predaju svo naoružanje i vojnu opremu. Naredba se odnosila u prvom redu na hrvatsku policiju, iako su podaci o naoružanju pobunjenih Srba na kninskom području bili poznati Predsjedništvu SFRJ. Vojni vrh JNA savjetovao je Milana Martića da dio oružja pobunjenih Srba formalno preda pod nadzor kninske policije, čime bi pokazao da pobunjeni Srbi ipak poštuju odredbe Predsjedništva SFRJ.¹⁴⁹ To je ponukalo Stjepana Mesića, hrvatskog predstavnika u kolektivnom Predsjedništvu SFRJ, da 21. siječnja 1991. obavijesti Jovića da

¹⁴⁵ Ramet, *Balkanski Babilon*, 84.

¹⁴⁶ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 58; Ramet, *Balkanski Babilon*, 84.

¹⁴⁷ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 58.

¹⁴⁸ *Isto*, 58.

¹⁴⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 112.

Hrvatska ne namjerava predati svoje naoružanje i da će se, u slučaju daljnjih pritisaka iz Beograda, odcijepiti.¹⁵⁰

Posljedice tog Mesićevog odgovora bile su vidljive već nakon četiri dana, kada su u Hrvatskoj, od strane zaduženih službi JNA, uhićena dvojica aktivnih časnika JNA i još dvojica civila zbog navodne umiješanosti u trgovinu oružjem. Iste su noći jedinice JNA u Hrvatskoj stavljene u stanje pune pripravnosti zbog čega je dodatno porasla napetost u zemlji, a kolale su i glasine o državnom udaru. Svi su zapovjednici JNA tada od saveznog Ministarstva obrane zaprimili tajni dokument pod nazivom *Izveštaj o aktualnoj situaciji u svijetu i Jugoslaviji i neposredni zadaci Jugoslavenske narodne armije*. To ukazuje na činjenicu da je general Kadijević inzistirao na pravnom pokriću za vojnu akciju JNA u Hrvatskoj i Sloveniji, ali za to pokriće srpski blok nije dobio odobrenje većine u Predsjedništvu jer ih je bosansko-hercegovački delegat odbio podržati. Frustrirani Kadijević odmah je naredio hitno uhićenje Špegelja, ali on se pritajio.¹⁵¹

JNA je, u svrhu pokazivanja ozbiljnosti svojih prijetnji, organizirala niz vojnih vježbi i javnih demonstracija sile, na što su Hrvati i Slovenci 20. i 22. siječnja 1991. odgovorili sklapanjem međusobnih obrambenih sporazuma, u kojima je određena njihova zajednička reakcija u slučaju intervencije JNA. U slučaju pokušaja državnog udara u tim zemljama, njihove bi vlade odgovorile povlačenjem svojih časnika i ročnika iz armije, prekidom opskrbe vojarni na svom teritoriju i organizacijom oružane obrane protiv snaga JNA. Osim toga, njihov je politički odgovor na intervenciju podrazumijevao i trenutano proglašenje nezavisnosti, obustavu svih doprinosa saveznom budžetu, kao i apel UN-u za zaštitu. Taj je pakt pokazao da je rat u Jugoslaviji neizbježan, ali nije uspio obuzdati prijetnju iz Beograda.¹⁵²

Kako je situacija u Hrvatskoj tijekom siječnja postajala sve napetija, sve je veća bila i mogućnost eventualne intervencije JNA. Ipak, general Kadijević nije odlučio intervenirati, već je postignut dogovor o demobiliziranju pričuvnog sastava hrvatske policije, zbog čega su jedinice JNA trebale spustiti razinu borbene gotovosti na „mironodopsku razinu“. To je pokazalo kako hrvatsko vodstvo ipak nije spremno na intervenciju JNA, zbog čega je u konačnici i udovoljilo njihovim ultimativnim zahtjevima.¹⁵³

¹⁵⁰ Ramet *Balkanski Babilon*, 84.

¹⁵¹ *Isto*, 84-85.

¹⁵² Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 123.

¹⁵³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 112.

Kriza u zapadnom dijelu Jugoslavije postajala je sve napetija i agresivnija, a tome je u velikoj mjeri pridonijela upravo JNA. Kako je ta institucija prema nacionalnoj strukturi bila većinski srpska, ne čudi da se u raspletu jugoslavenske krize priklonila velikosrpskoj opciji. Očiti politički utjecaj JNA ostvarila je nakon Devetog kongresa SKJ 1969., kada je njezina organizacija SK službeno dobila politički legitimitet postavši devetom partijskom federalnom jedinicom. Taj je utjecaj došao do izražaja u kriznim 1980-im godinama, kada se unutar JNA počelo razmišljati o rješavanju krize uz pomoć JNA i okupljanja generala koji bi bili u stanju promijeniti javno mnijenje, čime bi utjecaj organizacije još više porastao. Osobito su takve ideje došle do izražaja nakon 1982. i imenovanja admirala Branka Mamule saveznim sekretarom za narodnu obranu. Ipak, sam Mamula tvrdio je da se ciljano privlačio srpski kadar generala, a da u organizaciju nisu bili dobrodošli „nacionalisti“, što se uglavnom odnosilo na Hrvate, čijeg se nacionalizma vojni vrh čak i plašio. Istodobno s gušenjem hrvatskog „separatističkog“ nacionalizma vojni vrh tolerirao je ispade srpskog nacionalizma, koji je, najvjerojatnije, doživljavan kao „integralistički“.¹⁵⁴

Treba napomenuti da su unutar JNA ipak postojale dvije struje, odnosno da je, osim već spomenute prosrpske, postojala i projugoslavenska struja. Obje struje bile su spremne na određene promjene sustava, primjerice prijelaz na demokratski socijalizam i tržišnu ekonomiju. Prihvatljivo je bilo i višestranačje, ali isključivo s jugoslavenski orijentiranim strankama, što bi zapravo bio primjer „dirigirane demokracije“. Iako se vojni vrh JNA isprva distancirao od velikosrpskih ideja, u konačnici su se ipak priklonili Miloševiću, a zajedničko im je bilo i mišljenje o Ustavu iz 1974. kao temeljnom uzročniku raspada Jugoslavije. Naime, početkom 1990. godine JNA je i dalje predstavljala ozbiljnu vojnu silu. U svom je sastavu brojala 275.341 vojnu osobu, a po ratnom ustroju imala je 1.058.378 pripadnika. Sve do kraja 1988. godine sastojala se od šest armija, Ratnog zrakoplovstva, protuzračne obrane i Vojnopomorske oblasti. Raspadom Jugoslavije nestao bi i ugled koji je još od kraja Drugog svjetskog rata uživala JNA. Stoga je Mamula u studenom 1990. osnovao „generalsku“ stranku pod nazivom „Savez komunista – pokret za Jugoslaviju“, čime je nastojao učvrstiti JNA kao glavni politički čimbenik u zemlji i izvršiti vojni udar.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Radelić et al. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 90.

¹⁵⁵ *Isto*, 90.,102.

4.4.1. Kratki rat u Sloveniji

Ozren Žunec u svom stručnom radu opisuje JNA u socijalističkoj Jugoslaviji kao „sankrosanktnu i nedodirljivu instituciju“ u čiji rad se nije mogao miješati nitko osim najvišeg partijskog vrha. Osim toga, ministri obrane Jugoslavije od 1953. uvijek su bili aktivni generali JNA te su sva pitanja obrane države zapravo bila monopol vojnog vrha JNA. Također, armija je držala u svom posjedu brojne tvornice oružja i vojne opreme jer je direktorima istih postavljala vlastite djelatne časnike. Još 1991. raspolagala je ogromnim kompleksima zemljišta, s oko 130.000 stanova i kuća za vojno osoblje, 14.000 vojnih objekata (vojarne, skladišta, karaule i sl.). Godišnje je znala uprihodovati i po milijardu eura samo od prodaje oružja i vojne opreme, a imala je na raspolaganju i oko 5% godišnjeg nacionalnog bruto dohotka (u prosjeku od 2,5 do 2,9 milijardi USD).¹⁵⁶

Između Srbije i JNA glavno nesuglasje bilo je vezano uz ratni cilj. Srpsko je vodstvo željelo ostvariti ideju velike Srbije, dok je cilj JNA bila obnova Jugoslavije.¹⁵⁷ Nakon što su Slovenija i Hrvatska 25. lipnja 1991. proglasile nezavisnost, federalna Vlada zasjeda već iste noći, nakon čega Skupština SFRJ 26. lipnja hrvatske i slovenske odluke proglašava nevažećima. Ujedno, donesen je zaključak o osiguravanju državnih granica i unutar JNA započinju pripreme za zauzimanje 137 objekata na državnoj granici. Oko 2000 jedinica vojnog osoblja iz oklopno-mehaniziranih sastava 14., 31., 10. i 13. korpusa, 27. lipnja 1991. u 1:15 sati ujutro dobivaju zapovijed o zaposjedanju spomenutih objekata, među kojima su i svi granični prijelazi prema Italiji i Austriji. Tako započinje kratkotrajni sukob u Sloveniji.¹⁵⁸

Bez većih borbi, sukob je ubrzo završen, nakon čega su se snage JNA povukle iz Slovenije i započelo je raspoređivanje istih na područje Bosne i Hercegovine i Srbije. Još tijekom sukoba u Sloveniji, na srpsko-hrvatskoj granici raspoređene su oklopno-mehanizirane jedinice JNA, čime se hrvatskim oružanim snagama nastojao naglasiti nesrazmjer u količini i vrsti naoružanja u korist JNA. Kasnije se u velikoj mjeri polemiziralo o tome je li se Hrvatska trebala uključiti u sukob u Sloveniji. Primjerice, tadašnji zapovjednik Zbora narodne garde (ZNG), general Martin Špegelj, smatrao je da je Hrvatska tada trebala napasti JNA, dok je

¹⁵⁶ Ozren Žunec, „Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. Prvi dio: Uzroci rata i operacije do sarajevskog primirja“, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira* 1 (1998), br. 1: 63-64., pristup ostvaren 20. V. 2022., <https://hrcak.srce.hr/202398>

¹⁵⁷ Radelić et al. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 109.

¹⁵⁸ Žunec, „Rat u Hrvatskoj 1991.-1995.“, 74.

admiral Davor Domazet smatrao da je napad JNA na Sloveniju bila zamka s ciljem motiviranja Hrvatske da napadne snage JNA, zbog čega bi ju mogli optužiti kao krivca za početak rata.¹⁵⁹

U svakom slučaju, produljena okupacija Slovenije nikako nije mogla koristiti vojnom vrhu JNA. Jedinice JNA u planinama bogatoj Sloveniji predstavljale bi neželjenu okupacijsku snagu koja bi vrlo vjerojatno postala žrtva vlastite obrambene doktrine – stalnih zasjeda i gerilskog rata. To bi u konačnici onemogućilo provođenje operacija koje je JNA planirala i provodila u Hrvatskoj. Okupacija Slovenije nije mogla koristiti niti srbijanskom vrhu jer u Sloveniji nije živjelo mnogo Srba. Iz tog razloga, strategija JNA u Sloveniji nije izazvala željenu političku podršku u Srbiji, zbog čega je u konačnici i sam rat u Sloveniji trajao tek tjedan i pol. Broj žrtava, u odnosu na kasnije ratove u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, bio je malen, no rat je ipak izazvao šok i nevjericu širom Jugoslavije, ali i Europe. Bilo je uistinu nevjerojatno da se na europskom tlu ponovno ratuje, po prvi put nakon 1945. i strahota Drugoga svjetskoga rata. Ponovno su jugoslavenski narodi ubijali jedni druge u ratu, a povrh svega toga, poginuli vojnici u Sloveniji bili su tek punoljetni mladići na odsluženju vojnoga roka. Slobodanu Miloševiću to poniženje JNA u Sloveniji bilo je od velike koristi jer je u Srbiji ostao bez još jednog, i to značajnog, političkog protivnika.¹⁶⁰ Osim toga, Žunec kao jednu od bitnih posljedica slovenskog rata ističe transformaciju JNA iz federalne u srpsku vojsku, a kako je JNA bila posljednja federalna institucija u funkciji, to je u konačnici predstavljalo i neminovni raspad SFRJ.¹⁶¹

4.5. Odnos međunarodne zajednice prema „jugoslavenskom problemu“

Kao što je i ranije napomenuto, kulminacija jugoslavenske krize nastupila je u vrijeme drugih značajnih političkih promjena u Europi i svijetu. Sovjetski savez trpio je posljedice ranijih političkih odluka pa je početkom devedesetih bio u određenom smislu paraliziran zbog političke pat pozicije između vođe SSSR-a, Mihaila Gorbačova, i njegovih konzervativnih protivnika.¹⁶² „Jugokriza“ kulminirala je nakon sloma komunizma u drugim europskim komunističkim zemljama 1989./90. Osim toga, na rasplet krize uvelike je utjecalo i raspuštanje Varšavskog pakta i konačni raspad SSSR-a u kolovozu 1991. Iako je, nakon normalizacije odnosa, dugo vremena bila vjerna saveznica Jugoslavije, odnosno Srbije, agonija u kojoj se

¹⁵⁹ Radelić et al. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 118-119.

¹⁶⁰ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 72-74.

¹⁶¹ Žunec, „Rat u Hrvatskoj 1991.-1995.“, 75.

¹⁶² Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 74

Rusija našla krajem osamdesetih onemogućila joj je značajnije uplitanje u prvim fazama „jugokrise“. Ta činjenica uvelike je doprinijela slobodnijem stvaranju samostalnih država na području bivše Jugoslavije. Ujedno, zbog toga su i zemlje zapadne demokracije već u jesen 1991. uglavnom odustale od ideje očuvanja Jugoslavije.¹⁶³

Stoga je eventualno posredništvo u jugoslavenskoj krizi bilo moguće tek Sjedinjenim Američkim Državama ili drugim velikim europskim silama. Ipak, te su sile svoju pozornost usmjerile na druge političke promjene. Njemačka je svoju pažnju usmjerila na saniranje posljedica pada Berlinskog zida, a SAD je vodio i sanirao posljedice Prvog zaljevskog rata. Stoga je u vrijeme izbijanja oružanog sukoba u Sloveniji bilo poprilično nejasno koja će sila nastupiti kao arbitar i spriječiti dodatnu eskalaciju jugoslavenske krize, koja je, čini se, već tada bila neizbježna.¹⁶⁴ Ipak, treba spomenuti kako je neposredno pred rat, 21. svibnja 1991., američki državni tajnik James Baker III u Beogradu kroz razgovore s predstavnicima svih jugoslavenskih republika pokušao osnažiti demokratizacijske promjene u Jugoslaviji i dogovor između republičkih predstavnika s ciljem očuvanja Jugoslavije. Žunec ističe da je obuzdavanjem kosovskih Albanaca ukidanjem Kosovske autonomije Jugoslavija ipak prepuštena samoj sebi jer se Zapad zadovoljio činjenicom da se eventualni oružani sukob neće preliti izvan granica Jugoslavije.¹⁶⁵

Nakon iznenađujuće brzog ujedinjenja u studenome 1990., Njemačka je podržavala Hrvatsku i Sloveniju na putu osamostaljenja. S druge strane, na njemački aktivizam u vanjskoj politici na Balkanu, Francuska i Velika Britanija gledale su s popriličnom dozom skepticizma. U svakom slučaju, i jedni i drugi, zajedno s SAD-om, priželjkivali su raspad komunističkog jednopartijskog sustava i u Jugoslaviji, nakon sličnih događaja u ostalim bivšim komunističkim zemljama Europe. Ipak, pitanje opstanka Jugoslavije bilo je izuzetno osjetljivo područje i zapravo su sve ranije navedene svjetske sile smatrale da Jugoslaviju treba očuvati. Kako se SAD nije htio miješati u razmirice i eventualne ratove jugoslavenskih naroda, sudbina Jugoslavije ponajviše je ovisila o Europskoj zajednici (EZ). Upravo pod ultimatumom EZ-a i SAD-a, Srbija je, nakon 45 dana „natezanja“, pristala 1. srpnja 1991. da Mesić preuzme dužnost šefa države, ispostavilo se i posljednjeg. Jednom prilikom tadašnji je voditelj vanjskih poslova EZ-a izjavio da jedino Europljani mogu riješiti „jugoslavenski problem“.¹⁶⁶ U tom duhu prošao

¹⁶³ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 761.

¹⁶⁴ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 74.

¹⁶⁵ Žunec, „Rat u Hrvatskoj 1991.-1995.“, 74.

¹⁶⁶ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 74-75

je i sastanak zemalja G-7 u Londonu, sredinom srpnja 1991., kada su zemlje članice usuglašeno zaključile kako ne mogu ništa učiniti u svrhu sprječavanja sukoba u Hrvatskoj te „da narodi Jugoslavije moraju sami odlučiti o svojoj budućnosti“. Vjerojatno presudan utjecaj na takvu odluku imale su Velika Britanija i SAD.¹⁶⁷

Glaurdić napominje da, iako je vrhovno zapovjedništvo JNA tijekom 1991. pokazalo svoje pravo lice – prvo pokušajem državnog udara u Sloveniji, a potom sprječavanjem državnog udara u Beogradu – politika Zapada prema „jugoslavenskom problemu“ ostala je nepromijenjena. Štoviše, većinu kritika i pritisaka Zapad je upućivao sjeverozapadnim republikama zbog njihova „separatizma“, čak i nakon njihova jasnog opredjeljenja za zajedničku budućnost u konfederativnoj Jugoslaviji. Uzrok tomu leži u činjenici da je Zapad izvore nestabilnosti u Jugoslaviji tražio na sjeverozapadu zemlje, umjesto u njezinoj prijestolnici. Na taj je način potaknuo snage koje u tom trenutku nikako nije smio poticati, ujedno propustivši presudnu priliku za pozitivan utjecaj na jugoslavensku krizu u vrijeme kada je ona već naglo izmicala kontroli.¹⁶⁸

Osim što su Velika Britanija i Francuska gajile otvorene simpatije prema Srbiji i njezinim ciljevima glede očuvanja Jugoslavije i „zaštite krajinskih i istočnoslavonskih Srba od hrvatske nacionalističke vlade“, jedan dio razloga za flegmatičan odnos Zapada prema jugokrizi temelji se i na općoj politici Zapada prema Sovjetskom Savezu. Kako je u vrijeme raspada Jugoslavije postojala i stvarna opasnost od raspada SSSR-a, Zapad je odbijao intervenirati u Jugoslaviji kako to ne bi postalo presedan za Sovjete. Jedan je američki dužnosnik u to vrijeme izjavio *New York Timesu*: „Sovjetski se Savez može održati ili raspasti, ali mi želimo ostati čisti tako da nas nitko ne okrivljava za ishod, kakav god on bio (...) Sjedit ćemo po strani sve dok ne dobijemo žuljeve na stražnjici.“¹⁶⁹

U svakom slučaju, i EZ i SAD isprva su se fokusirali na pokušaje sprječavanja raspada Jugoslavije. Nakon upotrebe vojne sile u Sloveniji, EZ nastojala je svim silama nametnuti primirje, što im je prvo naizgled uspjelo 28. lipnja 1991., ali su se borbe nastavile gotovo istog trenutka. Te su borbe potrajale do 4. srpnja 1991., a 7. srpnja, nakon pritiska EZ-a, slovenska delegacija i delegati JNA na Brijunima su konačno potpisali primirje. Sporazumom na Brijunima Slovenija i Hrvatska primorane su da odgode primjenu svojih odluka o nezavisnosti na tri mjeseca. Jedinice JNA su se 18. srpnja počele povlačiti sa slovenskog teritorija na

¹⁶⁷ Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 180.

¹⁶⁸ *Isto*, 112.

¹⁶⁹ *Isto*, 181

teritorije Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, a povlačenje je dovršeno u listopadu iste godine.¹⁷⁰ Bilandžić ističe kako se zbog smirivanja stanja u Sloveniji, početkom 1992. čak pomišljalo i da će se daljnji razlaz jugoslavenskih republika odvijati mirnim putem.¹⁷¹ Nezavisnost Slovenije EZ priznala je 15. siječnja 1992., što je Sloveniji osiguralo nesmetan rad na konsolidaciji države.¹⁷² Istoga dana međunarodno je priznata i nezavisnost Hrvatske, ali u konsolidaciji svoje neovisne države Hrvati na pomoć Slovenaca nisu mogli računati. Europska je zajednica bila zadovoljena postignutim primirjem u Sloveniji, ali optimalno rješenje na „jugoslavenski problem“ nije se niti naziralo.¹⁷³

U konačnici je na vidjelo izašao dokaz o velikoj internoj podjeli EZ-a, kao i njihova potpuna nesposobnost za rješavanje jugokrize. U trenutku kada je EZ trebao otvoreno imenovati krivca za drastičan porast nasilja u Jugoslaviji, Milošević se izvukao zbog izjava kako Srbija ne sudjeluje u agresiji i zbog želje Zajednice da ostane nepristrana. S druge strane, kada je trebalo donijeti odluku koja bi u potpunosti promijenila situaciju na bojištu, Milošević je, kao predsjednik jedne od sukobljenih strana, na indirektna način dobio pravo veta. Naravno, to je pravo predsjednik Srbije i iskoristio, prikazavši na taj način koliko je EZ zapravo bespomoćna i podijeljena.¹⁷⁴

5. Od pobune do rata

Ranije je već opisano kako su se uloga i ugled JNA značajno promijenili nakon neuspjeha Armije u Sloveniji. Također je opisano i što bi raspad Jugoslavije značio za egzistenciju same JNA. Iz toga se da zaključiti da su i dalje interesi JNA bili neraskidivo povezani s interesima jugoslavenske države te je u praksi JNA i dalje bila zadužena štititi dio jugoslavenskog stanovništva koji je htio ostati dijelom Jugoslavije. U Hrvatskoj se to odnosilo gotovo isključivo na oko 600.000 Srba koji su živjeli u Hrvatskoj. U kasnijem je ispitivanju Milan Kučan, prvi predsjednik samostalne Slovenije, kao svjedok u Haagu, izjavio da uloga

¹⁷⁰ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 75-76.

¹⁷¹ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 781.

¹⁷² Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 76.

¹⁷³ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 781.; Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 76-77.

¹⁷⁴ U Beogradu su 4. kolovoza vođeni dugi pregovori o proširenju djelovanja promatračke misije. Hrvatska i savezne vlasti prihvatile su to proširenje, ali srbijanski predsjednik odbio je dopustiti promatračima praćenje situacije na hrvatskim bojištima, gdje su njegove snage bile premoćne, jer to bi predstavljalo „miješanje u unutarnje stvari Jugoslavije“. Ministri vanjskih poslova EZ-a odbili su Miloševiću nepopustljivost navesti kao razlog njihova neuspjeha, već su samo prebacili krivnju na „pomanjkanje političke volje“ jugoslavenskih političkih lidera. Preuzeto iz: Glaurdić, *Vrijeme Europe*, 183.

JNA nakon slovenskog odcjepljenja nije bila zaštita i osiguravanje integriteta Jugoslavije, već „da zaštiti smanjene jugoslavenske granice, naročito dijelove u kojima su živjeli etnički Srbi“. To bi, drugim riječima, vodilo k tome da Jugoslavija postane nacionalna država Srba, što bi u određenom smislu predstavljalo povratak na stanje prije Drugog svjetskog rata, kada je na čelu jugoslavenske države bila srpska dinastija Karađorđević.¹⁷⁵

Najveća polemika tijekom uspostave nove hrvatske države vodila se oko uspostave hrvatske vlasti nad njezinim cjelokupnim teritorijem. S jedne strane bili su pristalice preventivnog napada na JNA, među kojima se isticao hrvatski ministar obrane Martin Špegelj. Špegelj je nekoliko mjeseci neuspješno pritiskao Tuđmana da napadne JNA, što se posebice intenziviralo nakon rata u Sloveniji, kada je smatrao da Hrvatska treba pomoći susjedima.¹⁷⁶ Bilandžić u *Hrvatskoj modernoj povijesti* navodi konstatacije Borisava Jovića iz 12. listopada 1990., „da je, po agenturnom izvještaju, ministar obrane general Martin Špegelj procijenio kako je JNA 'isluženo kljuse', 'olinjali konj', čija nemoć je veća od njezina bijesa i želja, i da je zato pogodan moment za udar.“¹⁷⁷ S druge strane nalazili su se pažljiviji pojedinci, kao admiral Davor Domazet – Lošo, koji su smatrali da je rat u Sloveniji zapravo zamka smišljena s ciljem da se Hrvatsku uvuče u rat i optuži da je započela agresiju na JNA.¹⁷⁸

U svakom slučaju, Tuđman frontalni rat hrvatske vojske protiv daleko nadmoćnijih snaga JNA nije dovodio u obzir, zbog čega je Špegelj ubrzo podnio ostavku. Osim nadmoći JNA, Tuđman se pribojavao i eventualne štete u međunarodnom ugledu Hrvatske ukoliko ona prva upotrijebi oružje. Ispostavilo se da je ipak bio naivan u uvjerenju da JNA neće napasti ni Hrvatsku ni Sloveniju, a povrh svega toga, na sebe je navukao bijes Slovenaca jer im tijekom njihovog rata nije ni na kakav način pomogao. Kako je vjerovao da do rata u Hrvatskoj neće doći zbog međunarodnog diplomatskog pritiska, rat u Hrvatskoj Tuđmanu je došao kao iznenađenje. Osim toga, u borbi protiv snaga JNA i pobunjenih Srba, Hrvatska nije mogla računati na potporu Slovenaca, kao ni na konsenzus među europskim diplomatima.¹⁷⁹

Ljeto 1991. godine obilježeno je izrazitom napetošću i mnoštvom manjih sukoba između Hrvata i pobunjenih Srba, ali većeg sukoba nije bilo. Kako Hrvatska još nije imala uspostavljene međunarodne granice, JNA je mjesecima neometano dovozila zalihe, oružje,

¹⁷⁵ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 77.

¹⁷⁶ *Isto*, 77.

¹⁷⁷ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 763.

¹⁷⁸ Marijan, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 119.

¹⁷⁹ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 77-78.

vojnike i tenkove u Hrvatsku. Osim toga, sve veći broj dobrovoljaca iz Srbije dolazio je na područja pod upravom Srba u Hrvatskoj kako bi pomogli u obrani od očekivanog hrvatskog napada.¹⁸⁰ Mnogi zapadnoeuropski turisti napustili su hrvatsku obalu i otkazali rezervacije, što je značajno pogodilo hrvatske prihode od turizma, o kojima je hrvatsko gospodarstvo manjeviše ovisilo, a ovisi i danas. Ipak, turizam je tada imao puno manji udio u BDP-u od današnjih 16 i više posto, ali je i dalje činio okosnicu hrvatskog gospodarstva. Stoga su turistička stagnacija i devastacija turističkih objekata tijekom rata imale značajne posljedice za hrvatsko gospodarstvo.¹⁸¹

Početkom ožujka 1991. godine na beogradskim ulicama oko 40.000 srpskih prosvjednika, mahom pristaša opozicijske stranke Srpski pokret obnove (SPO) Vuka Draškovića, zahtijevalo je smjenu Miloševića i prestanak nacionalne netolerancije, šovinizma i ratne hysterije. Uz Jovićevu pomoć Milošević je na beogradske prosvjednike poslao vojsku i policiju, čime je ugušen prosvjed. Ipak, tijekom cijelog sljedećeg tjedna na desetke tisuća „protumiloševićevaca“ nastavilo se okupljati na beogradskim ulicama pjevajući „Give Peace a Chance“. Uzalud, jer krajem istog mjeseca pobunjeni Srbi zauzeli su policijsku postaju u Nacionalnom parku „Plitvička jezera“ u Hrvatskoj, što je dovelo do sukoba između njih i hrvatske policije, a ujedno i do prvih ratnih žrtava.¹⁸² Hrvatski su policajci potisnuli pobunjenike iz „Plitvica“ prema Korenici, ali u sukobu su poginuli pobunjenik Rajko Vukadinović i hrvatski policajac Josip Jović. Hrvatska je policija uhitila veći broj pobunjenika, ali su ubrzo na Plitvice stigle snage JNA u svrhu postavljanja „tampon-zone“ koja bi onemogućila „međunacionalne sukobe“. Pravi je razlog intervencije JNA bio sprječavanje eventualnog napredovanja hrvatske policije prema Korenici.¹⁸³

Milošević i Jović, iako ne istih vojnih ciljeva kao vojni vrh JNA, bili su u političkom smislu ključni za opstanak same armije. Isto tako, njihova se politička moć u velikoj mjeri oslanjala na podršku vojnog vrha armije. Naime, 15. ožujka 1991. u Predsjedništvu SFRJ četiri su republike oštro nastupile protiv predstavništava Srbije i JNA, čime je srpsko vodstvo izgubilo posljednju ustavnu bitku protiv republika, zaključivši i da je „izgubljena svaka mogućnost obrane Jugoslavije“. Osim toga, kolebljiva i konfuzna politika vojnog vrha JNA dovela je do paralize JNA u političkom smislu, što je poslužilo srpskom vodstvu da srbizira

¹⁸⁰ *Isto*, 78.

¹⁸¹ Ante Ćorić, „Ovisnost hrvatskog gospodarstva o turizmu“, (završni rad, Sveučilište u Splitu, 2019.), 3.

¹⁸² Ramet, *Balkanski Babilon*, 85-86.

¹⁸³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 116-117.

JNA i u konačnici ubrza proces stvaranja Velike Srbije. U takvoj situaciji, oni su pritiskali vojni vrh da JNA bude posrednik na strani Srba u okupiranim područjima Hrvatske te da se što prije amputira Slovenija. Generali JNA Veljko Kadijević i Blagoje Adžić 5. travnja 1991. obećali su Joviću i Miloševiću da će armija, i mimo odluka Predsjedništva SFRJ, ući u oružani sukob s Hrvatskom ako ona napadne područja pod kontrolom pobunjenih Srba. Na istom je sastanku zaključeno da će “vojska ... braniti i sebe i srpski narod u Krajini“, te da će, u provedbi tih operacija, vojni vrh JNA i državni vrh Srbije stavljati Predsjedništvo SFRJ pred svršen čin.¹⁸⁴

Ipak, vojna intervencija JNA u Hrvatskoj privremeno je trebala biti odgođena jer su hrvatske vlasti 3. travnja 1991. dale obećanje da neće rabiti silu na području Krajine, a pobunjeni Srbi iz Knina zauzvrat su obećali da će otvoriti prometnice.¹⁸⁵ Ipak, od početka istog mjeseca prometnice u selima s većinskim srpskim stanovništvom oko općine Vukovar bile su blokirane barikadama koje su nadzirali naoružani Srbi. Srbi su za deblokadu tražili oslobađanje Gorana Hadžića, uhićenog na Plitvicama u akciji hrvatske policije krajem ožujka. Hadžić je ubrzo pušten iz hrvatskog zatvora, ali Srbi oružanu pobunu u općini Vukovar ipak nisu prekinuli. Regionalni odbor SDS-a za Slavoniju i Baranju održao je 17. travnja 1991. sjednicu u selu Pačetinu pokraj Vukovara, gdje je netom pušteni Hadžić izjavio da su na vukovarskom području svi policajci srpske nacionalnosti prešli na stranu pobunjenika i da su „na barikadama“. Ti isti pobunjenici nedugo zatim zarobili su dva hrvatska policajca u Borovu Selu pokraj Vukovara, zbog čega su u selo 2. svibnja ušli hrvatski policajci s ciljem oslobađanja svojih kolega. Na taj su način upali u zasjedu pobunjenih Srba, potpomognutih dobrovoljcima iz Srbije, što je dovelo do pogibije 12 i ranjavanja većeg broja hrvatskih policajaca.¹⁸⁶

Srpskoj je zasjedi pomogla i intervencija JNA, unatoč ranijim dogovorima s hrvatskom vlasti o odgodi vojne intervencije. Ubrzo nakon tog događaja, 8. i 9. svibnja 1991. održana je sjednica Predsjedništva SFRJ na kojoj su generali JNA tražili da se armiji daju slobodne ruke da intervenira u takvim i sličnim situacijama. Hrvatska je, kako bi izbjegla rat koji si nije mogla priuštiti, pristala na odluku raspoređivanja snaga JNA u kriznim područjima, kao tampon zone između hrvatskih i snaga pobunjenih Srba. Drugim riječima, jugoslavenski državni vrh već tada je vješto iskoristio snage JNA za obranu okupiranih dijelova Hrvatske, odnosno, gledano

¹⁸⁴ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 767.

¹⁸⁵ *Isto*, 767.

¹⁸⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 118.

iz njihove perspektive, oslobođenih dijelova Jugoslavije. Već je, dakle, u svibnju 1991. bilo jasno čijim je interesima bliža JNA.¹⁸⁷

Potvrda suradnje JNA sa snagama pobunjenih Srba došla je nekoliko mjeseci kasnije u selu Kijevo, nedaleko od Knina.¹⁸⁸ Krajem travnja 1991. u Kijevu, na pravcu Sinj – Knin, i Kruševu, na pravcu Obrovac – Zadar, MUP RH osniva policijske postaje.¹⁸⁹ Ta su dva naselja u neposrednoj blizini Knina imala i 1991. hrvatsku većinu, u odnosu na okolna naselja koja su bila većinski srpska.¹⁹⁰ Mogući uzrok osnivanja policijskih postaja bila je i blokada koju je Kijevu od početka travnja 1991. nametnula milicija SAO Krajine.¹⁹¹ Prisutnost hrvatske policije u Kijevu smetala je pobunjenim kninskim Srbima, koji su već 1. svibnja iste godine počeli terorizirati većinski hrvatska sela u okolici Knina ne bi li se domogli oružja. U tim je „prvomajskim“ akcijama kninska milicija uhitila nekoliko lokalnih Hrvata, a već je idućeg dana u selu Polača kraj Biograda na Moru zabilježena prva žrtva, hrvatski policajac Franko Lisica. Zadrani su zbog tog incidenta prosvjedovali protiv JNA i pobunjenih Srba, prilikom čega je došlo do uništavanja nekoliko kuća i objekata u vlasništvu lokalnih Srba.¹⁹²

Sredinom kolovoza 1991. kninski su dužnosnici ustvrdili da Hrvati u Kijevu blokiraju opskrbu okolnih srpskih sela, zbog čega su JNA i srpski načelnik kninske milicije Milan Martić zahtijevali da se iz Kijeva u potpunosti povuče hrvatska policija. Odmah je došlo do evakuacije civila iz Kijeva, a već 26. kolovoza uslijedio je artiljerijski napad JNA na selo, što je rezultiralo devastacijom sela. Tijekom topničke paljbe na selo u potpunosti je uništena katolička crkva, a napadači su opljačkali i napuštene seoske kuće. Napadom na Kijevo nedvojbeno su, dakle, potvrđene sumnje o suradnji JNA s pobunjenim hrvatskim Srbima. Kadrijević je kasnije napisao da je cilj JNA bila zaštita srpskog naroda u Hrvatskoj „na način da sve regije s većinski srpskim stanovništvom budu potpuno oslobođene prisustva hrvatske vojske i hrvatskih vlasti“. Kako su hrvatske vlasti u to vrijeme i dalje bile relativno slabe, a vodile su i vlastite borbe među sobom, sprječavanje pripajanja, preuzimanja i etničkih čišćenja sela u srpskim autonomnim područjima nije bilo moguće i prolazilo je bez većeg hrvatskog otpora.¹⁹³

¹⁸⁷ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 767-768.

¹⁸⁸ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 79.

¹⁸⁹ Miroslav Ivić, „Kijevo odsječeno od ostatka svijeta“, *Vjesnik*, (Zagreb), 5. 4. 1991., 2.

¹⁹⁰ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 79.

¹⁹¹ Miroslav Ivić, „Kijevo odsječeno od ostatka svijeta“, *Vjesnik*, (Zagreb), 5. 4. 1991., 2.

¹⁹² Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 497.

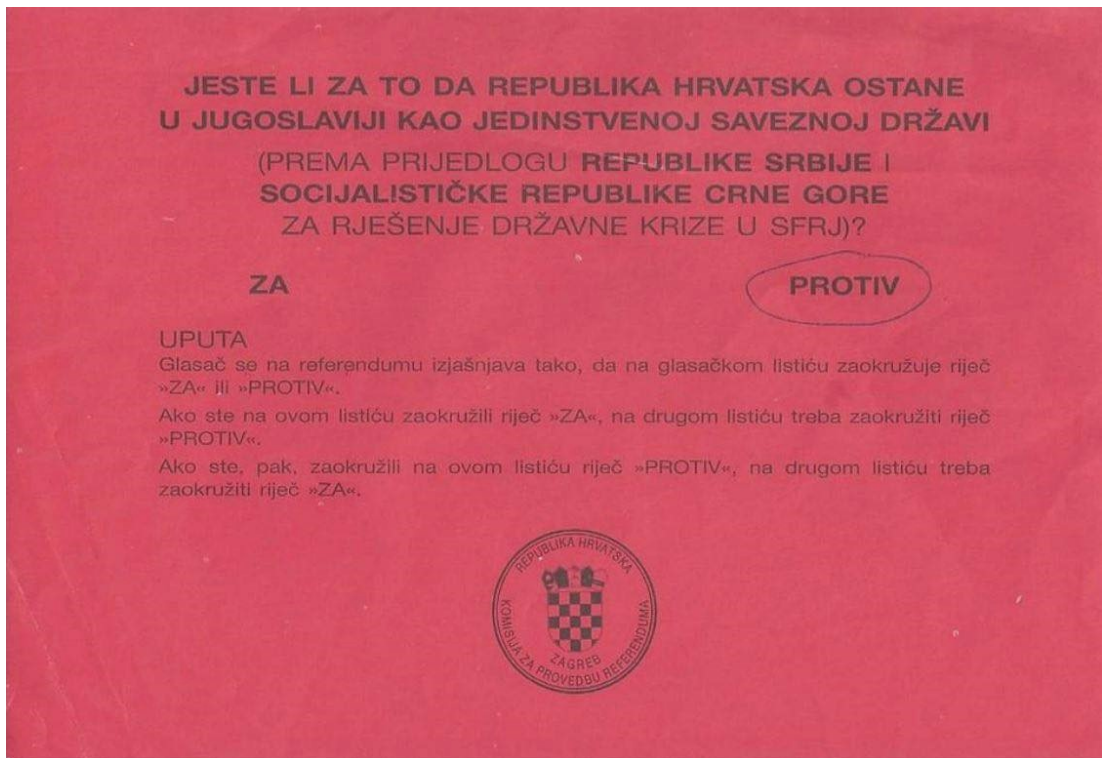
¹⁹³ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 79-80.

Na referendumu održanom u Hrvatskoj 19. svibnja 1991. godine za upisanih 3.652.225 glasača ponuđena su dva pitanja, na koja su mogli odgovoriti sa „za“ ili „protiv“. Prvo pitanje glasilo je: „Jeste li za to da Republika Hrvatska, kao suverena i samostalna država, koja jamči kulturnu autonomiju i sva građanska prava Srbima i pripadnicima drugih nacionalnosti u Hrvatskoj, može stupiti u savez suverenih država s drugim republikama (prema prijedlogu Republike Hrvatske i Republike Slovenije za rješenje državne krize SFRJ)?“ Od svih upisanih glasača, 83,56% odlučilo je dati svoj glas na referendumu, a 93,24% njih glasalo je sa „za“. Drugo pitanje glasilo je: „Jeste li za to da Republika Hrvatska ostane u Jugoslaviji kao jedinstvenoj saveznoj državi (prema prijedlogu Republike Srbije i Crne Gore za rješenje državne krize u SFRJ)?“, a na njemu je 92,18% glasača glasalo s „protiv“.¹⁹⁴

Temeljem referenduma hrvatski je Sabor 25. lipnja 1991. proglasio „Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske“. Istog je dana objavljena i „Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske“, ali i posebna „Povelja o pravima Srba i drugih nacionalnosti u Republici Hrvatskoj“, čime su istima zajamčena sva ljudska i građanska prava. Unatoč tomu, tenzije i incidenti u Hrvatskoj u sljedećim su se tjednima i mjesecima intenzivirali, a konačno i kulminirali žestokim ratom. Krizu su hrvatske i slovenske vlasti, u dogovoru s predstavnicima Europske zajednice, pokušale riješiti mirnim putem odgađanjem ustavnih odluka Hrvatske i Slovenije na tri mjeseca. Ipak, kako ni to nije urodilo plodom, 8. je listopada 1991. primijenjena „Odluka o raskidanju državnopravnih sveza Hrvatske sa SFRJ“, kao i „Zaključak o agresiji na Republiku Hrvatsku“.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Radelić et al. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 95-96.

¹⁹⁵ *Isto*, 96.

Slika 7: Drugo referendumsko pitanje 19. svibnja 1991.

Razmještajem jakih oklopno-mehaniziranih postrojbi JNA iz Slovenije, krajem lipnja i početkom srpnja 1991. te postrojbe dolaze na srpsko-hrvatsku granicu i preuzimaju kontrolu nad mostovima na Dunavu. Istovremeno u selima pokraj Osijeka, Vinkovaca i Vukovara srpski pobunjenici, zaštićeni od strane JNA, intenziviraju djelovanje. Prvog kolovoza 1991., prilikom zauzimanja naselja Dalj, Erdut i Aljmaš u istočnoj Hrvatskoj, JNA otvoreno staje na stranu srpskih pobunjenika, što je u konačnici krajem istog mjeseca omogućilo pobunjenicima zauzimanje čitave Baranje. U koordinaciji s JNA pobunjeni Srbi bombardiraju naselja pod hrvatskom kontrolom, što uzrokuje velika materijalna razaranja i masovni egzodus nesrpskog stanovništva s tih područja. Pobunjeni Srbi u zapadnoj Slavoniji 12. kolovoza 1991. proglašavaju osnivanje SAO Zapadne Slavonije, što dovodi i do prvih borbi na tom području, u koje se uključuju i snage JNA iz Bosne i Hercegovine. Zauzevši Okučane, pobunjeni Srbi i JNA započinju aktivnosti u smjeru Pakraca i Novske. Tijekom srpnja i kolovoza pobunjeni Srbi i JNA započinju napade i osvajanja područja u Baniji, Kordunu, Lici i sjevernoj Dalmaciji, koja su bila pod kontrolom hrvatskih vlasti.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 121.

Borbe koje su hrvatske vlasti vodile među sobom prvenstveno se odnose na borbe unutar novoizabrane vladajuće stranke, HDZ-a. Tuđman je u ljeto 1991. jedva preživio puč nacionalističke struje HDZ-a, koja je, protivno Tuđmanovim stavovima, zagovarala frontalni rat protiv snaga JNA. Iako je Tuđman pobijedio u toj borbi, kasnije se pokazalo da je sukob s JNA bio neizbježan. Kada su 26. kolovoza pobunjeni Srbi devastirali i osvojili selo Kijevo, Tuđman je naredio potpunu mobilizaciju i zatražio povlačenje jedinica JNA u vojarne najkasnije do 31. kolovoza. U protivnom, postojao je opravdani strah da će i strateški važni veliki gradovi u istočnoj Slavoniji, kao primjerice Vukovar, Osijek i Vinkovci, pasti pod opsadom zajedničkih snaga pobunjenih Srba i JNA. Takvim razvojem situacije snagama JNA širom bi se otvorio put prema glavnom hrvatskom gradu, Zagrebu. Iako je postao svjestan izazova koji čeka loše opremljenu i, u odnosu na JNA, malobrojnu hrvatsku vojsku, Tuđman je i dalje polagao velike nade u međunarodnu intervenciju kojom bi se spriječila eskalacija sukoba u Hrvatskoj.¹⁹⁷

Sredinom rujna 1991. hrvatska je vojska, poučena nedavnim zbivanjima u Sloveniji, započela s taktikom opkoljavanja vojarni JNA na hrvatskom državnom teritoriju. Naredbu za opkoljavanje i napad na vojne objekte 12. je rujna izdao novi ministar obrane Luka Bebić.¹⁹⁸ Na taj su način hrvatske snage trebale doći do oružja, tenkova i streljiva koje bi u vojarnama ostalo nakon odlaska jedinica JNA. Kako su mnoge vojarne bile pune mladih ročnika od 18-19 godina iz različitih dijelova Jugoslavije, operacije hrvatskih snaga bile su izrazito uspješne. Ipak, za neke vojarne, kao u Osijeku i u Jastrebarskom, hrvatske su se snage ipak morale izboriti s jedinicama JNA. Drugim riječima, na tim je mjestima došlo do direktne borbe između JNA i hrvatskih snaga, što nikako nije odgovaralo Tuđmanovim idejama. Hrvatskim je snagama išla na ruku činjenica da su mnogi Slovenci, Hrvati, ali i drugi nesrpski ročnici i časnici počeli napuštati JNA. Osim njih, dakako, bilo je i mladih Srba koji nisu bili zainteresirani za odlazak u rat u Hrvatsku.¹⁹⁹ U svakom slučaju, do kraja rujna 1991. hrvatska vojska osigurala si je značajne količine oružja i vojne opreme, što je bio jedan od najvećih vojnih uspjeha hrvatske vojske tijekom 1991.²⁰⁰

Zauzimanje vojnih objekata u Hrvatskoj dalo je vojnom vrhu JNA dugoočekivani povod za napad na hrvatske snage. Odmah je aktiviran plan invazije na Hrvatsku u nekoliko

¹⁹⁷ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 80.

¹⁹⁸ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 509.

¹⁹⁹ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 81.

²⁰⁰ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 510.

pravaca (Stara Gradiška-Virovitica, Bihać-Karlovac-Zagreb, Knin-Zadar, Mostar-Split), kojom bi hrvatske vlasti bile prisiljene na kapitulaciju. Vijeće sigurnosti UN-a 25. rujna 1991. dodatno je podiglo raspoloženje JNA uvođenjem embarga na oružje svim zaraćenim stranama. Ipak, zamisli koje si je zacrtala JNA propale su zbog izrazito loše mobilizacije u Srbiji, zbog čega se prvotni plan reducirao na dovršavanje osvajanja teritorija s apsolutnom ili relativnom srpskom većinom, a na kojima su snage JNA već bile prisutne. Osim toga, jedan od ciljeva novog plana bilo je povlačenje preostalih jedinica JNA iz Slovenije i Hrvatske.²⁰¹

Nakon spomenute loše mobilizacije, JNA se našla pred velikim izazovom kako da popuni redove polupraznih brigada, u čemu im je pomoglo novačenje ultranacionalističke Srpske radikalne stranke (SRS), pod vodstvom Vojislava Šešelja. Na taj način unovačeni vojnici bili su nedovoljno obučeni, ali izrazito motivirani ksenofobijom i mržnjom prema Hrvatima, koje su mnogi od njih i dalje nazivali ustašama. S druge strane, ti su vojnici bili nedisciplinirani pljačkaši u okupiranim područjima, gdje su se i okrutno izživljavali nad hrvatskim civilima. Unatoč dokazima o teroru u okupiranim dijelovima Hrvatske, mediji u Srbiji hvalili su „junačke podvige“ svojih divljih, nediscipliniranih i nasilnih paravojnih skupina. Ranije spomenuti vođa SRS-a, Vojislav Šešelj, otvoreno je zagovarao obnovu Velike Srbije, kako se i nazivalo službeno glasilo njegove stranke. Šešelj je planirao razgraničenje srpskog teritorija na liniji Karlovac-Karlobag-Virovitica, čime bi se znatno umanjio hrvatski državni teritorij.²⁰²

Obuka paravojnih organizacija pobunjenih Srba vođena je u centru za obuku u blizini Knina, a centar je osnovao ranije spomenuti Franko Simatović Frenki tijekom proljeća i ljeta 1991. Jedan od njegovih najistaknutijih suradnika bio je Dragan Vasiljković, još poznat pod nazivom „kapetan Dragan“. U isto vrijeme dok je u okolici Knina trajala obuka srpskih paravojnih organizacija, u Istočnoj je Slavoniji Srpska dobrovoljačka garda, na čelu sa Željkom Ražnatovićem Arkanom, osnovala kamp za obuku u Erdutu. Taj je kamp kasnije poslužio kao skladište za velike količine ratnog plijena što su ga „arkanovci“ opljačkali od civila Hrvata u Hrvatskoj, a kasnije i od civila Muslimana u Bosni i Hercegovini. Zajednička crta svih paravojnih grupa pobunjenih Srba u Hrvatskoj bili su česti i teški zločini te brutalno izživljavanje nad civilnim nesrpskim stanovništvom. Od svih tih zločina Milošević i vojni vrh

²⁰¹ *Isto*, 511-512.

²⁰² Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 81-82., 88.

ograđivali su se tvrdnjama da se u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini odvijaju građanski ratovi u kojima Srbija ne sudjeluje.²⁰³

Axboe Nielsen napominje da su paravojne jedinice pobunjenih Srba imale još jednu, često previđenu funkciju. Naime, u tim su formacijama sudjelovali mnogi pripadnici srpskog kriminalnog podzemlja, koji su u nemirima u Hrvatskoj slobodno mogli obavljati svoje nezakonite poslove. Ti su kriminalci sudjelovali u etničkom čišćenju u Hrvatskoj, a kasnije i u Bosni i Hercegovini, gdje su se mnogi od njih i obogatili kriminalnim, a često i brutalnim poslovima. Tijekom 1990. i 1991. paravojne organizacije pobunjenih Srba, potpomognute jedinicama JNA, zauzimale su sve više hrvatskog teritorija. Prednost JNA u odnosu na hrvatske snage bila je ogromna. Prije svega, poseban zemljopisni oblik Hrvatske omogućio je JNA opskrbu u ljudstvu i oružju na gotovo svim linijama preko Bosne i Hercegovine. Zatim, gotovo svi važni vojni aspekti: ljudstvo, oružje, streljivo, logistika i prijevozna sredstva, išli su daleko u korist snagama JNA.²⁰⁴ Stoga i ne čudi što je već 3. srpnja 1991. JNA okupirala dio Baranje i s beogradskom Prvom gardijskom brigadom zaposjela strateške položaje na području istočne Slavonije, zapadnog Srijema i hrvatskog Podunavlja.²⁰⁵

Ipak, posljednjih mjeseci 1991. daljnje prodiranje snaga pobunjenih Srba i JNA u zapadnoj Slavoniji, Hrvatska vojska uspjela je zaustaviti i potom je krenula u protunapad, pritom oslobodivši dobar dio područja pod kontrolom pobunjenika. Na Baniji su snage JNA i pobunjenih Srba do kraja 1991. godine došle nadomak Siska, a na kordunskom području nadomak Karlovca. U studenom iste godine pobunjeničke snage zauzele su Slunj, što je bila jedina općina na Kordunu s većinski hrvatskim stanovništvom. Na taj su način pod kontrolom pobunjenika povezana područja Like, Banije i Korduna. Još su u Lici pod pritiskom pobunjeničkih snaga bili Otočac i Gospić, ali pobunjenici ih nisu uspjeli zauzeti. Rujan i listopad obilježili su napadi na Šibenik i Zadar te zauzimanje Drniša od strane JNA. Posljednji mjeseci 1991. obilježeni su i povlačenjem srpskih pobunjenika i civila iz općina nakon hrvatskog protunapada na području zapadne Slavonije. Srpski pobunjenici i civili povukli su se iz općina Daruvar, Orahovica, Podravska Slatina, Požega, te iz dijela općine Pakrac, ogorčeni zbog „izdaje“ i „nesposobnosti“ JNA. Prema srpskim podacima u tom je razdoblju područje zapadne Slavonije napustilo više od 50 000 Srba.²⁰⁶

²⁰³ *Isto*, 82-83.

²⁰⁴ *Isto*, 84-85.

²⁰⁵ Marijan, *Hrvatska 1989.-1992.*, 507.

²⁰⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 122-123.

5.1. Ratni zločini i mirovne inicijative

Treba reći i da su, paralelno s akcijama koje su 1991. godine provodili u Hrvatskoj, pobunjeni Srbi provodili etničko čišćenje osvojenih područja, što je obilježeno masovnim stradavanjem civilnog stanovništva na okupiranim područjima. Točnije, tijekom 1991. godine na okupiranim je područjima ubijeno oko 1000 civila, među koje nisu uračunati civili poginuli u Vukovaru i Borovu Selu, ali ni oni stradali od granatiranja i artiljerijske paljbe. U Istočnoj Slavoniji i Baranji pobunjeni su Srbi udruženi sa snagama JNA masovne zločine nad hrvatskim civilima činili u Vukovaru, Lovasu, Tordincima, Tovarniku, Voćinu, Četekovcu i dr. Isto se događalo i u brojnim selima u okolici Knina, Šibenika, Drniša i Zadra, primjerice u Škabrnji i Nadinu. Na području Korduna, Like i Banije pobunjeni Srbi isto su činili u Dvoru na Uni, Saborskom, Petrinji, Širokoj Kuli kraj Gospića, Novom Selu Glinskom i dr.²⁰⁷

Upravo ti mnogobrojni zločini srpskih pobunjenika nad hrvatskim civilima i zarobljenim hrvatskim braniteljima činili su jedno od glavnih obilježja velikosrpske agresije na Hrvatsku. Osim brojnih ubijenih, masakriranih i mučenih hrvatskih civila i branitelja, mnogi su bili prisiljeni otići u progonstvo, a mnogima su kuće, ali i čitava naselja, spaljene do temelja. Prema nekim procjenama, u srpskoj agresiji na Hrvatsku poginulo je, ubijeno ili nestalo oko 16 000 hrvatskih vojnika, policajaca i civila. S područja okupiranih od strane pobunjenih Srba do kraja 1991. protjerano je ili izbjeglo više od 300 000 Hrvata i ostalog nesrpskog stanovništva, što je pobunjenicima omogućilo da ta područja pridruže novoj srpskoj državi – Republici Srpskoj Krajini.²⁰⁸

Novu su hrvatsku vojsku, osim hrvatskih časnika pridošlih iz JNA, činili pripadnici novoosnovane hrvatske narodne obrane, Zbora narodne garde (ZNG). ZNG su osnovali pripadnici hrvatske policije i različitih hrvatskih paravojnih skupina. Tako je sredinom 1991. Hrvatska imala nekoliko desetaka tisuća vojnika, kojima je nerijetko nedostajala temeljita obuka, ali i oružje. Istovremeno je u hrvatskom Ministarstvu unutarnjih poslova vršena reorganizacija kojom su otpušteni mnogi zaposlenici srpske nacionalnosti. Tako su neki od najsposobnijih policijskih djelatnika završili u redovima paravojnih postrojbi pobunjenih Srba.

²⁰⁷ Andrija Hebrang, *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku* (Zagreb: Udruga liječnika hrvatskih dragovoljaca 1990-1991., 2013.), 124-138.

²⁰⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj*, 124-125.

Ipak, mnogi su i samovoljno otišli, nezadovoljni novim hrvatskim policijskim uniformama s istaknutim novim hrvatskim državnim simbolima.²⁰⁹

Prvu inicijativu zaustavljanja nemira na Balkanu pokrenula je u rujnu 1991. Europska zajednica održavanjem međunarodne konferencije na temu Jugoslavije u Haagu. Konferenciju je predvodio bivši britanski ministar vanjskih poslova lord Carrington. Iako je namjera konferencije djelovala dobro, pa i sama konferencija obećavajuće, nisu uloženi dovoljni naponi u razumijevanje složene situacije u kojoj su se nalazili jugoslavenski narodi. Također, sam Carrington nije bio zagovornik hrvatske i slovenske nezavisnosti, zbog čega je u konačnici inicijativa djelovala pristrano i nepovoljno za već nezavisnu Sloveniju i ratom zahvaćenu Hrvatsku. Nedugo nakon konferencije lord Carrington je izradio nacrt koji bi omogućio mirni raspad Jugoslavije, ali on je također propao jer je jugoslavenskim republikama potvrđivao pravo na samoodcjepljenje i kao takav bio je u potpunosti neprihvatljiv Miloševiću. Apsurd u Miloševićevim zahtjevima manjinskih prava za Srbe u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini je taj što te iste zahtjeve on nije bio spreman pružiti kosovskim Albancima. Nekoliko godina nakon konferencije i neuspjeha u obuzdavanju Miloševićevih pretenzija i sam je Carrington izjavio: „Velika Srbija je bila to, što je bilo važno“.²¹⁰

Nedugo nakon Carringtonove neuspješne inicijative, u studenom iste godine na međunarodnoj konferenciji u Ženevi predložen je novi način rješavanja jugoslavenske krize. Prema tom nacrtu priznavale bi se državne granice unutar kojih bi trebalo definirati i priznavati prava manjina. Kako su predstavnici Srbije i Crne Gore odmah odbili taj prijedlog, o njemu je morala odlučivati arbitražna komisija na čelu s Francuzom Robertom Badinterom. Badinterova komisija početkom prosinca zaključila je da se Jugoslavija raspala, a Hrvatskoj je najavila međunarodno priznanje, ali pod određenim uvjetima. Jedan od tih uvjeta bilo je donošenje zakona o zaštiti ljudskih prava i slobodi nacionalnih zajednica ili manjina u Hrvatskoj. Taj je zakon ubrzo i donesen te je ocijenjen pozitivno od strane komisije, što je širom otvorilo vrata međunarodnom priznanju Hrvatske.²¹¹ Međunarodnim priznanjem Hrvatske međunarodna bi zajednica ujedno priznala da se vodi agresorski rat protiv Hrvatske na njezinom teritoriju.²¹²

²⁰⁹ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 85.

²¹⁰ *Isto*, 85-86.

²¹¹ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 549.-550.

²¹² M. Valentić, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.: velikosrpski projekti od ideje do realizacije* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010), 212.-214.

Prve međunarodno priznate zemlje koje su to učinile bile su Island i Vatikan, a zatim i Njemačka, SAD, Rusija i Kina.²¹³

Ipak, mir u Jugoslaviji ni nakon Badinterove komisije nije ostvaren, a sljedeći ga je pokušao ostvariti bivši američki ministar vanjskih poslova Cyrus Vance. On je nastojao u Jugoslaviju poslati UN-ove mirovne snage, dok je istovremeno Europska zajednica predlagala zaoštavanje sankcija protiv Jugoslavije. U prosincu 1991. Vance je postigao dogovor između Hrvata i Srba i poslao „plave kacige“ u najteže pogođene dijelove Hrvatske. Za hrvatsku je vojsku to označilo privremeni predah u fazi rata kada je trpjela znatne gubitke i poraze, dok su pobunjeni Srbi, s druge strane, od te inicijative UN-a očekivali i zaštitu onih područja koja su osvojili uz pomoć JNA. Te su zone nazvane „United Nations Protected Areas“ (UNPA).²¹⁴

Kako god, rat u Hrvatskoj strahovito se rasplamsao u ljeto 1991. godine, a posebno su pogođena bila područja s brojnou srpskom manjinom. Velika su razaranja pretrpjeli gradovi uz linije bojišta, kao što su Osijek, Sisak, Karlovac i u najvećoj mjeri Vukovar. Od lipnja do prosinca 1991. udružene snage JNA, pobunjenih Srba i Službe državne bezbednosti uništavale su hrvatske gradove, pljačkale, ubijale i terorizirale hrvatsko civilno stanovništvo, ne bi li obranili „srpske autonomne oblasti“, proglašene krajem ljeta 1990. S druge strane, hrvatska vojska bila je daleko slabija i tek u nastajanju, no odlučna u namjeri da obrani svaku stopu hrvatske zemlje.²¹⁵

Općina Vukovar brojala je 1991. godine oko 84.000 stanovnika, od čega su 43,7% činili Hrvati, 37,4% Srbi, a 7,3% Jugoslaveni. Oko samoga grada postojala su manja naselja, od kojih su u nekima živjeli i pripadnici samo jednoga etniciteta. Porastom međuetničkih napetosti između Hrvata i lokalnih Srba u Hrvatskoj, multietnička područja kao spomenuto vukovarsko područje postala su posebno napeta i ranjiva. Nemiri na vukovarskom području započeli su već u proljeće 1991. sukobima pobunjenih Srba s Hrvatima, od čega se posebice ističe sukob u Borovu Selu početkom svibnja iste godine. Tijekom ljeta 1991. Vukovar je trpio izrazito intenzivnu artiljerijsku, tenkovsku i avionsku paljbu, a pod napadima su bili i drugi gradovi i sela istočne Slavonije, u prvom redu Vinkovci, Osijek, Ilok, Erdut i Dalj. To je dovelo do masovnih migracija Hrvata iz tih područja prema Zagrebu, a u osvojenim su selima srpske paravojne grupe osnivale vlastite baze. Na „oslobođenim“ su područjima „arkanovci“ i

²¹³ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 551.

²¹⁴ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 87.

²¹⁵ *Isto*, 87.

„šešeljevci“ podizali barikade, a život se s obje strane barikada za civile preko noći pretvorio u pakao. Srbi su označavani kao „četnici“²¹⁶, a Hrvati kao „ustaše“, dok su višetničke obitelji dobivale prijetnje s obje strane. Njihove kuće i radnje su bombardirane, a mnogi su, često neopravdano, privođeni i maltretirani, bilo od strane lokalne policije ili lokalnih paravojskih organizacija.²¹⁷

Pad Vukovara bio je očekivan, ali vukovarski su branitelji pružali neočekivano dug otpor i uspjeli odgoditi pad grada na nekoliko mjeseci. Ipak, 10. studenog pali su Bogdanovci, hrvatsko uporište smješteno između Vukovara i Vinkovaca, a time se i obrana Vukovara bližila kraju.²¹⁸ Daleko nadmoćniji neprijatelj i masovno uništavanje Vukovara od 24. kolovoza 1991. kada je započela opsada, prisililo je vukovarske branitelje 18. studenog 1991. na kapitulaciju. Žrtve objiju strana bile su ogromne, a brojne građevine, privatne kuće i crkve u Vukovaru i okolnim selima srušene su sa zemljom.²¹⁹ Jedan dio branitelja koji su preživjeli samu opsadu grada ubijen je u mučenjima i izživljavanjima koja su uslijedila nakon predaje grada. Posebno je zloglasan masakr zatočenika iz vukovarske bolnice na farmi svinja zvanj Ovčara, gdje je u noći s 20. na 21. studenog 1991. ubijeno oko 200 zatočenika, uglavnom Hrvata, i bačeno u masovnu grobnicu. Ostali zatočenici iz vukovarske bolnice odvedeni su na druga mjesta gdje su doživjeli jednaku sudbinu, ali neki nisu nikada pronađeni. Dva dana kasnije, 23. studenog 1991., Tuđman, Milošević i Kadijević potpisali su Vanceov mirovni prijedlog kojim su na najteže pogođenim područjima osnovane UN-ove mirovne snage pod nazivom „United Nations Protection Force“ (UNPROFOR), a djelovale su kao tampon zona između hrvatske i srpske vojske na područjima Krajine te zapadne i istočne Slavonije, koja su ujedno nastojali i razoružati.²²⁰

²¹⁶ Tijekom Drugog svjetskog rata, jedan od pokreta otpora na jugoslavenskom području pod njemačkom okupacijom. Na čelu pokreta bio je Dragoljub (Draža) Mihajlović, a težili su ponovnoj uspostavi jugoslavenske države na čelu s jakim srpskim vodstvom, ili u konačnici za velikosrpsku državu. Isprva su četnici imali potporu saveznika, ali su ju izgubili zbog selektivne suradnje s fašistima. Preuzeto iz: Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 24.

²¹⁷ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 88-89.

²¹⁸ Marijan, *Obrana i pad Vukovara* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013) 259-262.

²¹⁹ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 87-90.

²²⁰ *Isto*, 90-95.

Slika 8: Snage UNPROFOR-a u Zagrebu 1992.

5.1.1. Krhko primirje u režiji UN-a

Krajem kolovoza i početkom rujna u sjevernoj Dalmaciji snage pobunjenih Srba zauzele su sela Kijevo i Kruševo, a potom 14. rujna i Maslenički most, čime je Dalmacija odsječena od ostatka Hrvatske. Otprilike jedna trećina hrvatskog teritorija bila je u tom trenutku okupirana od strane srpskih snaga. Ipak, iako je osvajanje Vukovara srpskim snagama otvorilo mogućnost napada na glavni hrvatski grad, Zagreb, prema CIA-inim dokumentima, ono je zbog svoga trajanja potpuno poremetilo strateške planove JNA i uništilo moral vojnika. Ipak, vojni vrh JNA i dalje je bio uvjeren da njihove snage, braneći teritorijalni integritet Jugoslavije, mogu osvojiti ostatak Hrvatske u nekoliko dana. Suprotno tome, Milošević je smatrao da bi takav manevar samo dodatno opteretio Srbiju i izložio ju dodatnoj kritici i sankcijama međunarodne zajednice, te je stoga tražio od JNA da, umjesto čitave Jugoslavije, obrani samo srpska područja u Jugoslaviji. Stravične slike uništavanja Vukovara, Dubrovnika i ostalih hrvatskih gradova, praćene velikim brojem žrtava i kršenja ljudskih prava, obišle su svijet. Na te slike više ni najrigidnije članice Europske zajednice nisu mogle ostati ravnodušne.²²¹

²²¹ Davor Marijan, *Radanje države* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017), 515.; Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 95-96.

U hrvatskom se dnevnom listu *Globus* 1991. godine prvi put za rat u Hrvatskoj upotrijebio naziv „Domovinski rat“, a pretpostavlja se da je taj naziv kasnije zaživio poglavito iz razloga što se svidio samom predsjedniku Tuđmanu.²²² „Domovinski rat“ privremeno je zaustavljen nizom sporazuma potpisanim od strane Jugoslavije i Hrvatske krajem 1991. i početkom 1992. Najvažniji od tih sporazuma bio je Vanceov plan, potpisan 2. siječnja 1992. od strane hrvatskog ministra obrane Gojka Šuška i generala JNA Andrije Rašete. Sporazum je potpisan u Sarajevu, gdje se nalazilo sjedište UNPROFOR-a. Tim su planom u Hrvatskoj osnovane brojne tampon zone pod kontrolom UN-ovih snaga, zvane United Nations Protected Areas (UNPA).²²³ Sporazumom se JNA obvezala na povlačenje iz Hrvatske, što su neki protumačili kao odustajanje Srbije od rata.²²⁴

To je posebno teško palo pobunjenim hrvatskim Srbima, koji nisu sakrivali svoje nezadovoljstvo Miloševićevim prihvaćanjem Vanceovog plana bez inzistiranja na međunarodnom priznanju srpskih područja. Stoga su se u prosincu 1991. srpske autonomne oblasti u Hrvatskoj udružile u samoproglašenu Republiku Srpsku Krajinu (RSK). Predsjednikom RSK imenovan je Milan Babić, a ministrom obrane Milan Martić. Krhkim primirjem, ostvarenim sporazumima potpisanim krajem 1991. i početkom 1992., fokus velikosrpskih ideja prebačen je na etnički najraznovrsniju jugoslavensku zemlju – Bosnu i Hercegovinu.²²⁵ Pakao rata, koji će uzrokovati pobuna bosanskih Srba, u toj zemlji samo što nije započeo.

²²² Vladimir Karabalić, „Kako prevesti hrvatski naziv *Domovinski rat* na njemački“, *Prevoditelj* 98 (2019), br. 98: 8-9.

²²³ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 97.

²²⁴ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 781.

²²⁵ Axboe Nielsen, *Nismo mogli vjerovati*, 97-99.

6. Zaključak

Pojavom sveopće krize u Jugoslaviji osamdesetih godina prošlog stoljeća otvorio se put ekstremističkim idejama za suzbijanje krize. U prvom redu to se odnosi na razvoj nacionalizama u pojedinim jugoslavenskim republikama, prije svega u Srbiji i Hrvatskoj. Tijekom tog razdoblja pojavili su se pojedinci i skupine koje su za sve probleme i nedaće u Jugoslaviji upirali prstom u sve ostale, ne bi li pronašli rješenje krize. Nakon naleta srpskog nacionalizma u Memorandumu SANU, u ostalim se republikama kao odgovor na srpski, također počeo stvarati nacionalistički naboj. U velikoj su mjeri međurepubličkim napetostima doprinijeli jugoslavenski masmediji, koji su dodatno zaoštravali napetosti neopravdanim napisima o povijesnoj genocidnosti Hrvata, o patnjama i neravnopravnosti Srba u Hrvatskoj i sl. Važnu je ulogu u raspirivanju srpskog nacionalizma imala i Srpska pravoslavna crkva, koja je na različite načine obnavljala učenje o „nebeskoj Srbiji“, nastalo iz kosovskoga mita. U takvim je okolnostima srpski narod u Hrvatskoj dočekao novu, demokratski izabranu hrvatsku vlast, koju je beogradska „štampa“ projektirala kao fašističku, genocidnu i proustašku. To je potaknulo lokalno srpsko stanovništvo, u krajevima u Hrvatskoj gdje su činili većinu, na neposluh novoj hrvatskoj vlasti i pobunu protiv iste organiziranjem u zajednice općina, a kasnije i u srpske autonomne oblasti. Na taj su se način, pozivanjem na pravo na samoopredjeljenje, Srbi u Hrvatskoj nastojali odcijepiti od Hrvatske i ostati u istoj državnoj zajednici sa svojom matičnom državom, Srbijom. Za shvaćanje takvih nastojanja potrebno je poznavati povijest Jugoslavije, gdje se očituju razlozi srpskog odbijanja hrvatske političke dominacije i obrnuto. Kako je već u toj početnoj fazi jugoslavenske krize kriminal postao izrazito unosan posao, često su se na meti hrvatskih i srpskih kriminalaca našli pojedinci koji su se zalagali za mir u Jugoslaviji. „Balvan-revolucija“, odnosno pobuna hrvatskih Srba, započela je u sjevernoj Dalmaciji u okolici Knina, gdje su pobunjenici blokirali prometnice drvećem, kamenjem i vozilima, ne bi li odsjekli Dalmaciju od Hrvatske i tako prisilili vlast u Zagrebu na tražene ustupke srpskom narodu u Hrvatskoj. Hrvatska vlast nije bila spremna odreći se dijela svog teritorija, ali nastojala je smiriti stanje u pobunjenim područjima. Kako su pobunjeni Srbi imali svesrdnu podršku JNA i srpske Službe državne bezbednosti, pobuna je kroz oružane sukobe prerasla u otvorenu agresiju na Hrvatsku, ugrozivši njezin teritorijalni integritet i suverenitet, priznat od međunarodne zajednice 15. siječnja 1992. godine. Rat u Hrvatskoj u to je vrijeme bio nakratko primiren, nakon strahovite 1991. godine, kada je tek osnovana hrvatska vojska bilježila značajne gubitke i poraze. Međunarodne mirovne inicijative

imale su tek djelomične uspjehe, ali posredstvom UNPROFOR-a hrvatskim je snagama omogućena konsolidacija i pregrupiranje, a fokus velikosrpskih nastojanja prebačen je na Bosnu i Hercegovinu.

7. Popis literature

Novinski priloz

1. „Ustav Republike Hrvatske“. *Narodne novine* (Zagreb), 22. XII.1990., 56.
2. Bajto, Nikola. „HOS-ova kapa“, *Novosti*, (Zagreb), on-line izdanje, 13. II. 2016. Pristup ostvaren 9. IX. 2022., <https://www.portalnovosti.com/hos-ova-kapa>
3. Ćosić, Dobrica. „Da li je naša sudbina većito ponavljanje istog“, *Duga* (Beograd), 406., 16. – 29. 9. 1989., 24-26.
4. Ivić, Miroslav. „Kijevo odsječeno od ostatka svijeta“, *Vjesnik*, (Zagreb), 5. IV. 1991., 2.

Knjige

1. Axboe Nielsen, Christian. *Nismo mogli vjerovati... Raspad Jugoslavije 1991-1999*. Zagreb: srednja europa, 2021.
2. Barić, Nikica. *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005.
3. Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.
4. Dizdarević, Raif. *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: svjedočenja*. Sarajevo: Oko, 1999.
5. Glaurdić, Josip, *Vrijeme Europe: Zapadne sile i raspad Jugoslavije*. Zagreb: Mate - marketing tehnologija, 2011.
6. Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb: EPH-Novis Liber, 2008.
7. Goldstein, Ivo. *Povijest 21: Hrvatska povijest*. Zagreb: Jutarnji list, 2008.
8. Gumzej, Jakov. *Od balvana do Daytona*. Zagreb: Mato Lovrak, 2000.
9. Hebrang, Andrija. *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku*. Zagreb: Udruga liječnika hrvatskih dragovoljaca 1990-1991., 2013.
10. Jović, Borisav. *Poslednji dani SFRJ*. Beograd: Politika, 1995.
11. Jović, Dejan. *Jugoslavija – država koja je odumrla*. Zagreb: Prometej, 2003.
12. Marijan, Davor. *Hrvatska 1989.-1992. Rađanje Države*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017
13. Marijan, Davor. *Obrana i pad Vukovara*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.
14. Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

15. Radelić, Zdenko; Marijan, Davor; Barić, Nikica; Bing, Albert; Živić, Dražen. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
16. Ramet, Sabrina P. *Balkanski Babilon – Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*. Alinea: Zagreb, 2005.
17. Silber, Laura i Little, Allan. *Smrt Jugoslavije*. Opatija: „Otokar Keršovani“, 1996.
18. Valentić, Mirko. *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.: velikosrpski projekti od ideje do realizacije*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.

Prilozi u periodici (časopisi, godišnjaci)

1. Karabalić, Vladimir. „Kako prevesti hrvatski naziv *Domovinski rat* na njemački“, *Prevoditelj XLII* (2019), br. 98: 8-13.
2. Žunec, Ozren. „Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. Prvi dio: Uzroci rata i operacije do sarajevskog primirja“, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira* 1 (1998), br. 1: 57-87., pristup ostvaren 20. V. 2022., <https://hrcak.srce.hr/202398>

Doktorski, magistarski i diplomski radovi

1. Ćorić, Ante. „Ovisnost hrvatskog gospodarstva o turizmu“. Završni rad, Sveučilište u Splitu, 2019.
2. Knežević, Adrian. „Raspad SFRJ kao sudar nacionalizama“. Diplomski rad, Sveučilište u Zadru, 2017.
3. Pleša, Josipa. „Logorski sustav u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“ Diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2017.
4. Pleić, Hrvoje. „Stoljeća vlasti imperija na Kavkazu: Raspad SSSR-a i ratovi u devedesetima“. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2019.

Web stranice i drugi sadržaji s interneta

1. „Hrvatsko proljeće“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristup ostvaren 9. IX. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26516>

8. Popis priloga

1. Slika 1: granice Velike Srbije prema Memorandumu SANU, preuzeto s: https://braniteljski.hr/wp-content/uploads/2018/09/2000px-Map_of_Greater_Serbia_in_Yugoslavia_hr.svg_-810x685.png
2. Slika 2: Miloševićev nastup na Kosovu polju 1989., preuzeto s: <https://dubrullasantanselmhistory333wordpresscom.files.wordpress.com/2016/01/slobodan-milosevic-field-of-blackbirds.jpg>
3. Slika 3: Miting hrvatskih Srba u Kninu 28. veljače 1989., preuzeto s: https://portal.braniteljski-forum.com/upload/articles/srbi_knin_89.PNG
4. Slika 4: Zvonimir Boban udara milicajca 13. svibnja 1990., preuzeto s: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hr/c/ca/Zvonimir_Boban_napada_milicionara.jpg
5. Slika 5: Miting u Srbu 25. 7. 1990., preuzeto s: <https://pbs.twimg.com/media/Di9fXW7WsAUFxI8.jpg>
6. Slika 6: Blokirane prometnice u Hrvatskoj 1990., preuzeto s: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/sh/b/b3/Balvan_revolucija.jpg
7. Slika 7: Drugo referendumsko pitanje 19. svibnja 1991., preuzeto s: <https://www.facebook.com/HrvatskaPovijest/photos/a.322482864556219/2227894857348334/>
8. Slika 8: Snage UNPROFOR-a u Zagrebu 1992., preuzeto s: <https://cdn.hkm.hr/2020/03/un.jpg>